

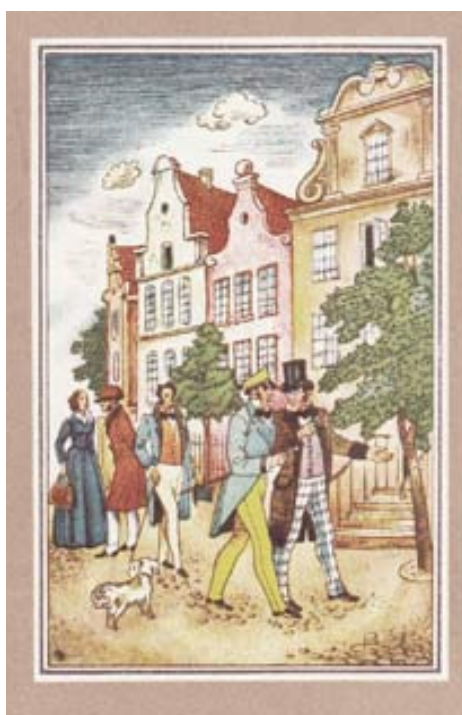
UTÖKAT MÄSS-
NUMMER!

Gustaf Hellström

Utrikeskorrespondent och författare

2

GUSTAF HELLSTRÖM-SÄLLSKAPET

Medlemsblad nr 26. Årgång 13
Hösten 2013

ISSN 1653-0268

Innehåll

Om detta nummer av medlemsbladet	2
Ordföranden har ordet	3
Meister Lekholm i tredje riket (Sigurd Rothstein)	5
Gustaf Hellström, reporter (Jan Olof Olsson)	14
Stellan och Siri Petreus i tredje riket	31
Hellström-Nytt...	39
Sponsorer samt faktaruta om Gustaf Hellström-sällskapet	40

Om detta nummer av medlemsbladet

Liksom förra numret har detta utökade medlemsblad det övergripande syftet att belysa Gustaf Hellströms livsgärning för en bredare publik.

Efter ordförande Disa Lundgrens sidor kommer en text om översättningen och publiceringen av romanen *Snörmakare Lekholm får en idé* på tyska. Den bygger på det föredrag som Sigurd Rothstein höll på årsmötet den 14 april i år.

Därefter följer ett omtryck av Jan Olof Olssons (Jolo) klassiska presentation ”Gustaf Hellström, reporter”, som första gången trycktes 1954 i *Bonniers Litterära Magasin* men som faktiskt också fanns med i ett av våra allra första medlemsblad (nr 1 2002). Texten har nu av undertecknad kompletterats med bilder och kommentarer. Det ges också hänvisningar till texter som skrivits senare om ämnen som Jolo kommer in på, så att läsaren vid behov kan gå vidare.

Något som gör Hellström ovanlig är att författaren lever i kreativ symbios med utrikeskorrespondenten. I förra numret gavs ett exempel på hur han i romanerna diktar vidare kring erfarenheter som han tidigare behandlat i reportageform. Då kunde vi på några sidor ur romanen *Den gången* (1944) läsa om hur Hellströms alter ego Stellan Petreus första gången träffar sin blivande första hustru, amerikanskan Edna, en vårkväll 1915 då tyska zeppelinare bombar Paris.

I detta nummer anknyts i stället till Hellströms reportageresa i Hitlers nya Tyskland, som har arbetats in i romanen *I morgon är en skälm* (1952). Liksom Hellström själv har Petreus följe med sin andra hustru, men där slutar likheterna. Hustrun i romanen låter sig nämligen imponeras av naziregimen...

Medlemsbladet avslutas i vanlig ordning med ”Hellström-nytt” – och mycket är faktiskt på gång, så missa inte det!

Red.

Bilden på omslaget visar den idylliska framsidan på andra upplagan av Meister Lekholm hat eine Idee, utgiven 1941 – mitt under brinnande krig.

Bästa Gustaf Hellström-vän!

Så är väl "den sköna sommar" på väg att ta slut, och jag hoppas, att ni kunnat njuta av ett ovanligt – nästan osvenskt – skönt sommarväder! Inom Gustaf Hellström-sällskapet har det varit aktivitet också under sommaren, och det presenteras här nedan.

I min förra hälsning till er aviserade jag en nytryckning av Gustaf Hellströms reportageserie från Tyskland 1933 just efter Hitlers maktövertagande. De samlade reportagen gavs nästan omgående ut i bokform under titeln *Det tredje riket*. Hellström tog redan från början kraftigt och övertygande avstånd från den våldslära, han insåg, att Hitlers ideologi byggde på. Jag anser, att denna nyutgivning av *Det tredje riket* är den viktigaste satsningen hittills i Gustaf Hellström-sällskapets historia. Den möjliggörs tack vare ett generöst bidrag från våra medlemmar Ronny och Birgitta Holm i Tyresö samt genom ett bidrag från Svenska Akademien på 15.000 kronor. Dessa bidrag är vi mycket tacksamma för, och genom dem kan en första, rätt begränsad upplaga komma till stånd. Vår förhoppning är dock, att boken sen skall sälja så bra, att antalet sålda böcker skall kunna utökas. (Nya exemplar trycks upp allteftersom beställningarna kommer in.) Det är mycket angelägen läsning i en tid, när våldsläror och främlingsfientlighet börjar få spridning också i vårt land.

Den nya boken har fått titeln *Gustaf Hellström i tredje riket. Vittnesmål från Hitlers nya Tyskland*. Det är framför allt styrelseledamöterna Lennart Leopold och Sigurd Rothstein som lagt ner ett omfattande arbete på att förbereda nytryckningen med text-genomgångar och författande av förord, inledande essäer och förklarande fotnoter samt genom kontakter med tryckerier osv. Ett stort TACK till dem båda för denna stora, viktiga insats!!

Även andra satsningar har Gustaf Hellström-sällskapet på gång. En ny omgång litterära skyltar skall finnas uppsatta på olika ställen i stan lagom till årets Bokfestival den 7 september. Särskilt roligt är det, att vi nu fått möjlighet att lyfta fram två kvinnliga författare med stark Kristianstadsanknytning: Birgitta Trotzig, uppvuxen och student här, och Eva Ström, fortfarande verksam mitt ibland oss. Två andra välkända Kristianstadsförfattare finns också med i denna omgång, far och son Hammarlund, båda med stark inspiration från det vi nu kallar "Vattenriket". Ännu en Hellströmtext finns, med en för hans författarskap rätt ovanlig "drömmande" ton. Till Bokfestivalen lördagen den 7 september skall alltså de fem nya skyltarna vara på plats, och kartor ska kunna delas ut vid vårt bokbord på Lilla Torg, vid Lennart Leopolds och Sigurd Rothsteins program på museet klockan 12.00 samma dag och därefter på Turistbyrån.

Också denna höst skall Gustaf Hellström-sällskapet delta i Bokmässan i Göteborg 26–29 sept. Vi fick ju så god respons förra året för vårt Sällskap och vi fick en del nya medlemmar också. I år har Sällskapet dessutom bokat föreläsningstid, så kom gärna till De litterära sällskapens scen lördagen den 28 september klockan 9.30 och lyssna på Lennart Leopolds föredrag om "vår" författare! Rubriken är "Gustaf Hellström – författare och utrikeskorrespondent".

Riktigt roligt för vårt Sällskap är, att vi har fått en del kontakter med andra litterära sällskap. Frans G Bengtsson-sällskapet, med säte i Lund, kommer till Kristianstad under sin höstutflykt lördagen 19 okt, och det ger oss tillfälle att presentera vårt Sällskap och vårt arbete för dem och också få del av hur de arbetar. Också Harry Martinson-sällskapet, med säte i Jämshög men med kontakter över hela Sverige, har aviserat, att de förlägger sin årsutfärd den 4 maj 2014 hit, och då skall vi vara med och planera den utfärden, så att de får ut mesta möjliga av den. Det är mycket inspirerande för oss att få kontakter med andra sällskap och förhoppningsvis få ett och annat tips, hur vi kan lyfta fram Gustaf Hellström ytterligare.

Vi är mycket tacksamma för ert stöd, kära medlemmar, och vi försöker leva upp till ert förtroende genom att arbeta aktivt för att lyfta fram "vår" författare och hans verk!

Höstmötet blir den 20 okt, kl 15.00, som vanligt i Gustaf Hellström-rummet på Stadsbiblioteket i Kristianstad. Även då kommer nytryckningen av Hellströms *Det tredje riket* att finnas tillgänglig för er att köpa!

Välkomna till vårt bokbord på Lilla Torg lördagen 7 september, till Regionmuseets hörsal klockan 12 samma dag, då Sigurd Rothstein och Lennart Leopold kommer att presentera den nya boken, och givetvis till vårt höstmötet söndagen 20 okt klockan 15.00!!!

Varma hälsningar

Disa Lundgren
Ordförande i Gustaf Hellström-sällskapet

Meister Lekholm i tredje riket

av

Sigurd Rothstein

Nazismens maktövertagande i början av år 1933 får inte helt oväntat och ganska omgående vidsträckta konsekvenser för det tyska kulturlivet. Tyska författare går i exil. Lakoniskt noterar Heinrich Mann redan i februari i sin dagbok "ab-gereist" – avrest. I samband med riksdagshusbranden natten mellan den 27 och den 28 februari skärps läget. Jakten på den nya tyska regimens fiender sätter i gång. Författaren Ernst Toller, som redan samma år frånerkänns sitt tyska medborgarskap, lyckas undgå att bli häktad eftersom han befinner sig i utlandet. Anna Seghers placeras i arrest av Gestapo men släpps och kan lämna Tyskland. Bertolt Brecht kan också sätta sig i säkerhet. Men hans kollegor Carl von Ossietzky och Erich Mühsam är mindre lyckosamma. Thomas Mann befinner sig utomlands och beslutar sig på inrådan av sin dotter för att inte återvända hem. Kända kulturinstitutioner som Akademie der Künste blir föremål för utrensningar.

Nazismens kulturpolitik tar sig den 10 maj 1933 ett mycket konkret uttryck. I de flesta tyska universitetsstäder anordnas bokbål. Numera icke önskvärd litteratur överlämnas åt flammorna. Initiativtagare är tyska studentföreningar. Men regimens främste propagandist Joseph Goebbels välkomnar i ett tal på Opernplatz i Berlin denna aktion mot den "otyska andan". Gustaf Hellström är närvarande vid autodafén i den tyska huvudstaden. I *Dagens Nyheter* publicerar han en kritisk artikel. I Sverige tar flera kända kulturpersonligheter ställning mot den tyska bokbränningen. Bo Bergman och Ragnar Jändel skriver dikter. Marika Stiernstedt tillhör dem som uttalar sig i kritiska ordalag. Men det hindrar inte att hennes romaner kan ges ut i Hitlers land.¹ Hon skulle inte bli den enda kritiskt inställda svenska författaren vars verk publiceras i det tredje riket. Ett annat exempel är Gustaf Hellström. År 1939 kommer hans mest kända roman ut i Tyskland på Gustav Kiepenheuer Verlag under titeln *Meister Lekholm hat eine Idee*. Två år senare publiceras den på Deutsche Buch-Gemeinschaft.

Gustav Kiepenheuer Verlag

I staden Weimar grundade bokhandlaren Gustav Kiepenheuer år 1909 förlaget som kom att bära hans namn.² I början stod utgivning av litteratur som var rela-

¹ Marika Stiernstedt, *Die vier Marschallstäbe*, 1934 och *Mattis Mutter*, 1935.

² Se angående förlagets historia Cornelia Caroline Funke, *"Im Verleger verkörpert sich das Gesicht seiner Zeit". Unternehmungsführung und Programgestaltung im Gustav Kiepenheuer Verlag 1909 bis 1944*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1999. Om förlaget under tredje riket se Sabine Röttig, *"... bleiben Sie wie bisher getrost in Dichters Landen und nähren Sie sich redlich". Der Gustav Kiepenheuer Verlag 1933–1949*. Berlin: de Gruyter 2004 och Sabine Röttig, *"Wir haben wahrhaftig keinen Überfluß mehr an Verlegern, die das Recht haben,*

terad till det klassiska Weimar på programmet. Senare tillkom verk om de bildande konstarterna. 1919 flyttade Kiepenheuer sin verksamhet till Potsdam och så småningom till Berlin. Han blev under mellankrigstiden en framgångsrik förläggare³ som publicerade verk av kända författare av vilka flera politiskt stod till vänster⁴ som André Gide, Bertolt Brecht, Lion Feuchtwanger, Anna Seghers och Ernst Toller. Efter nazismens makttillträde väljer Kiepenheuer att stanna i Tyskland medan bemärkta medarbetare i hans förlag som Fritz Landshoff och Hermann Kesten lämnar landet och grundar tyskspråkiga exilförlag i Amsterdam. Stora delar av förlagets produktion, som kommit ut under mellankrigstiden, förbjuds av de nya makthavarna.⁵ I tredje riket förlägger Kiepenheuer underhållnings- och historieromaner samt biografier som i flera fall kunde läsas som implicit kritik av nazistregimen. Hans förlag riktar inte. Han ger inte ut någon nazistisk litteratur. Romaner av författarna Frank Thieß och Karin Michaelis som han förlagt före 1933 får två år senare inte längre publiceras i Tyskland. Men förlaget lyckas ge ut några få litterära verk som inte helt behagar den nazistiska överheten. 1938 hotas Kiepenheuer att drabbas av yrkesförbud, ett hot som dock aldrig blir verklighet.⁶ 1944 tvingas Kiepenheuer att avveckla förlaget. Orsaken var, som det heter i en skrivelse till förläggaren, att den totala mobiliseringen för att vinna kriget kräver en koncentration av alla krafter för att uppnå segern.⁷ Ett icke-nazistiskt förlag var i den rådande situationen tämligen överflödigt enligt makthavarna. Efter krigsslutet återuppstår förlaget men kom att delas upp i ett väst- och ett östtyskt företag.

Den tyska bokmarknaden 1939

De tyska bokhandlarnas publikation *Börsenblatt für den deutschen Buchhandel* speglar den rådande tidsandan. Den tillhandahåller i rikliga mängder nazistisk litteratur som å ena sidan i form av ”faktaböcker” och romaner propagerar ideologin – rastanken, antisemitismen m.m. – och som å andra sidan i efterhand kan ses som en litterär mobilisering inför det stundande världskriget. På sommaren 1939 publiceras böcker som *Wer treibt England in den Krieg? Die Kriegshetzer Duff, Cooper, Eden, Churchill und ihr Einfluß auf die englische Politik*. För-

[sich] Verleger zu nennen’. Kiepenheuer zwischen 1933 und 1944”, i Siegfried Lokatis & Ingrid Sonntag (red.), *100 Jahre Kiepenheuer Verlage*, Berlin: Ch. Links Verlag, 2011, s. 116–123.

³ Jfr Funke, 1999, s. 179: ”Gustav Kiepenheuer galt als eine der wichtigsten Verlegerpersönlichkeiten der Weimarer Republik”.

⁴ Jfr Funke, 1999, s. 179: ”Zu den Autoren des Verlages zählten beinahe alle wichtigen linksbürgerlichen Literaten der Weimarer Republik: Ernst Toller, Georg Kaiser, Bertolt Brecht, Heinrich Mann, Lion Feuchtwanger, Arnod Zweig, Ernst Glaeser, Joseph Roth, Anna Seghers, Joseph Breitbach, Arthur Holitscher, Marie Luise Fleißer und Alexander Moritz Frey”.

⁵ Jfr Funke, 1999, s. 194 f.

⁶ Funke, 1999, s. 207.

⁷ Skrivelsen finns avbildad i faksimile i Funke, 1999, s. 228.

fattarens namn – nomen est omen – är Otto Kriegk. De skyldiga till det världskrig som ännu inte har börjat pekats ut redan på förhand som till exempel i boken *Wieder Weltkrieg um Juda?* av Franz Rose. Men i denna atmosfär av litterära krigsförberedelser förekommer även böcker av fredligare art som exempelvis Hasse Zetterströms *Cocktail in Bunt. Gemixtes* och så även *Meister Lekholm*.

Förlagets annons

Tisdagen den 13 juni 1939 publicerar Gustav Kiepenheuer Verlag en helsidesannons i *Börsenblatt* med rubrikerna "Der große schwedische Familienroman, Gustaf Hellström, Meister Lekholm hat eine Idee". Förlaget väljer inte att publicera egen text utan i stället ett brev från en bokhandel i Braunschweig. Brevet undertecknas med ett Heil Hitler:

Vi har läst Hellström Meister Lekholm hat eine Idee och det torde inte helt vara utan intresse för Eder att boken berett oss mycket stor glädje. Vi tror att vi utan överdrift kan hävda att denna familjeroman har mycket mer att ge än många böcker av samma slag som kommit ut under de senaste åren. Det vi särskilt beundrar är den stora opartiskhet som författaren hyser gentemot sina hjältar, så att Lekholm, hans söner och barnbarn så olika de än må tänka och känna dock var och en inför läsaren framstår som avrundad personlighet. Dessutom betonar vi att en svensk diktare varken är beroende av Hamsun eller av de [nordiska] sagorna utan visar ett glädjande drag av egenvillighet i romanens uppbyggnad, vilket gör läsningen inte bara angenäm utan också mycket spännande eftersom man inte på det vanliga viset redan utifrån tidigare produktion kan förutse varje vändning.

Vi är beredda att ge vår glädje över boken även ett praktiskt uttryck i fall Ni härvid önskar understödja oss. Vi vill gärna ägna romanen ett eget utställningsfönster om Ni för detta ändamål redan har material, vi är även beredda att hänvisa den del av våra kunder som vet att uppskatta en god bok till Hellström.⁸

⁸ "Wir haben Hellström, Meister Lekholm hat eine Idee, gelesen, und es wird nicht ganz ohne Interesse für Sie sein, daß uns das Buch sehr viel Freude gemacht hat. Wir glauben ohne Übertreibung sagen zu können, daß dieser Familienroman weit mehr bringt als die vielen Bücher gleicher Art, die in den letzten Jahren erschienen sind. Was wir besonders bewundern, ist die große Unparteilichkeit, die der Verfasser seinen Helden gegenüber hegt, so daß Lekholm, seine Söhne und Enkel, so verschieden sie denken und fühlen, doch jeder als abgeschlossene Persönlichkeit vor dem Leser steht. Weiter heben wir hervor, daß endlich einmal ein Dichter Schwedens weder von Hamsun noch von den Sagas abhängig ist, sondern einen erfreulichen Zug der Eigenwilligkeit im Aufbau des Romans zeigt, der das Lesen nicht

Översättaren

Clara Kühnemann, gift Engländer, föddes 1896 i staden Marburg an der Lahn.⁹ Hon var dotter till den då kände filosofiprofessorn och litteraturvetaren Eugen Kühnemann. Clara växer upp i ett nationellt sinnat borgerligt hem. I Breslau tar hon 1916 studenten som privatist. Hon kom tidigt att engagera sig för den nya litteraturen. Hon har kontakt med den unge upproriske och pacifistiske författaren Armin T. Wegner.¹⁰ Hon studerar vid universiteten i Breslau och Berlin utan att avlägga någon examen. Hon gifter sig med en man av judisk börd, som förmodligen var svensk medborgare. Paret får en son. Äktenskapet slutar i skilsmässa 'långt före Hitler'.¹¹ Som mor till ett barn vars far var jude, utsätts hon för allehanda trakasserier av nazistregimen som hon efter kriget i ett brev till Wegner betecknar som "denna mörkets makt" ("jener Macht der Finsternis"). Som översättare av Hellströms roman använder hon sitt flicknamn – troligtvis av opportuna skäl. Då det andra världskriget går mot sitt slut vänder hon sig till Pär Lagerkvist, en författare som redan 1933 väckt anstöt hos Hitlerregimen. Brevet till Lagerkvist i mars 1944 – som hon lärt känna personligen – är skrivet på en inte helt felfri svenska.¹² Hon undertecknar det med "Er tillgivna svenska medborgarinna". Till sitt brev har hon fogat en översättning till tyska av Lagerkvists diktsamling *Genius* som hon ser som "mitt bidrag till den kommande världsfreden". Denna översättning har aldrig publicerats. Förutom *Genius* och *Meister Lekholm* finns inga andra översättningar av Clara från svenska till tyska dokumenterade. Efter andra världskriget disputerar hon som historiker 1949 med avhandlingen *Kaiser Tiberius, der Mensch* vid universitetet i Würzburg. Därefter följer publikationer av skiftande karaktär av vilka några som t ex *Das Werden des Würzburger Kollegs der Societas Jesu* (1952) och *Ignatius von Loyola und Johannes von Palanco: der Ordensstifter und sein Sekretär* (1956) tyder på ett starkt intresse för katolsk kyrkohistoria. Clara Engländer avlider i Würzburg i februari 1964.

nur angenehm, sondern auch sehr spannend macht, da man nicht durch die übliche Manier schon aus früheren Erzeugnissen jede Wendung voraussehen kann.

Wir sind bereit, unsere Freude an dem Buch auch praktischen Ausdruck zu verleihen, wenn Sie uns hierbei unterstützen wollen. Wir würden ein Sonderfenster dem Roman widmen, wenn Sie hierfür schon Material haben, auch sind wir bereit, den Teil unserer Kundschaft, der ein gutes Buch zu schätzen weiß, besonders auf den Hellström hinzuweisen." – *Börsenblatt für den deutschen Buchhandel*, Nr. 134, 13 juni 1939, s. 3530.

⁹ Följande avsnitt om översättaren bygger bl a på det CV – Lebenslauf - hon bifogat i anslutning till sin dissertation om Kejsar Tiberius.

¹⁰ Några brev från Clara Kühnemann Engländer till Armin T. Wegner finns på *Deutsches Literaturarchiv*, Marbach i Tyskland.

¹¹ Clara i ett brev till Wegner den 12 februari 1960.

¹² Brevet finns i Pär Lagerkvists samling på Kungliga biblioteket under L0120:83.

Översättningen

I jämförelse med Gustaf Hellströms Londonroman *Kuskar*, som är den enda av hans böcker som före *Meister Lekholm* kommer ut på tyska, är familjeromanen om släkten Lekholm språkligt sett en betydligt mera komplicerad text.¹³ Ofta är meningarna långa och kan innehålla flera i varandra konstfullt inflätade bisatser. Romanen ställer med andra ord betydligt större krav på översättarens kompetens. Generellt sett har Clara Kühnemann lyckats ganska väl med uppgiften trots att det flera gånger förekommer mindre felöversättningar. Ett exempel är citatet från Erik Gustaf Geijers *Odalbonden* ”Var plåga har sitt skri för sig, blott hälsan tiger still” (s.105) som översatts med ”Unsre Krankheit [vår sjukdom, S.R.] hat wohl ihren Schrei, nur die Gesundeheit schweiget still” (s.131). Hellströms interpunktion, de många tre punkterna ..., och originalets många med spärrad stil markerade ord återges inte heller alltid enligt förlagan. Av någon oförklarlig anledning har några textpartier inte översatts. Det gäller i synnerhet i romanens början då Charles Holmes alias Karl Lekholm, som återvänt från Amerika och landstigit i Göteborg, har starka ångestkänslor inför det kommande mötet med fadern – matematikern. Ett exempel på text som saknas i den tyska översättningen är följande passus, som enfatiskt skildrar protagonistens inre tillstånd:

Han låg sömnlös om nätterna med håret klibbade vid den svettiga pannan. Det var honom fullkomligt ofattbart, hur han kunnat dröja så länge. Så fullkomligt obegripligt. Han måste hem, innan det blev för sent. Såvida det inte redan var för sent. Inte heller detta hade han tänkt på, han som handskats med liv och död under alla dessa år: att hans egen far redan kunde vara död. Kanske till och med utan att ha sänt honom en förlåtelsens tanke. Kanske hade han under flera år levat med sin döde fars förbannelse vilande över sig och kanske var det denna förbannelse, som hemsökte honom om natten med en isande ångest – en hälsning från den döde. Detta var den primitiva skräcken. I dessa timmar, då han låg sömnlös, omsluten av den pressande och hetsande natten, med ett biltjut skärande genom tystnaden som en jagad och pinad själ, kände han hela sitt liv tyngt under denna övernaturliga förbannelse, med vilken de döda hämnas på de levande.

Han *måste* hem ...

(s. 14–15)

Dessutom har den långa försvarspolitiska debatt utelämnats, som äger rum mellan kusinerna löjtnanten Peter Paul Lekholm och den före detta löjtnanten Lars Lekholm (s. 344–347), då släkten Lekholm samlats för att fira snörmakarens hundraårsdag. Mot försvarsvivren Peter Paul står oförsonligt nedrustningsvännen Lars. Mot bakgrund av det politiska läget i Europa före krigsutbrottet 1939 framstår deras hetsiga diskussion som synnerligen dagsaktuell.

¹³ Den utgåva av ”Snörmakaren” som används här är Bonnier 1955/1960.

Ett inte helt lätt problem för översättare är att återge ett uttryckssätt som avviker från standardspråket i originalet. Ett exempel här är snörmakare Lekholms svärfar, fältskärn Töpfer, som talar med tysk brytning – ”Det som er goudomlich i menschen behöver intet leshouvut” (s. 84). Kühnemann väljer att markera romanfigurens brytning som en knappast identifierbar tysk dialekt – ”Das, was gudlick ihst im Männschen, bedarf keines hellen Kupfes” (1939, s.107). Medan översättaren låter engelska fraser kvarstå som en bifigur, Charles Holmes medresenär, domaren från Oregon gärna använder sig av och som även Sven Lekholm begagnar sig av – ”The book of history is the bible of irony” (s. 272), har Kühnemann inte markerat att det intyg om tjänstgöring i den danska armén som snörmakaren stoltserar med, i originalet är avfattat på danska. (1955/60 s. 27 och 1939 s. 30).

Då *Meister Lekholm* publiceras i Tyskland på våren 1939 gjorde sig stämningar på högsta ort gällande för en bokproduktion i ännu mera nationell och nazistisk anda. En av de högsta nazistiska kulturfunktionärerna, författaren Hanns Johst, president i Reichsschrifttumskammer, uttalade sig negativt om den rådande översättningsmanin (”Übersetzungsmanie”) och såg den som en flykt från nationalsocialismens program, ett sätt att desertera från uppdraget att propagandisera den nazistiska ideologin.¹⁴ Bokförläggare och översättare måste följaktligen vara försiktiga. Från och med juli 1935 var förläggare tvungna att inhämta tillstånd att ge ut översättningar.¹⁵ Allt som kunde reta makthavarna måste bort. Snörmakare Lekholm, som deltagit som frivillig i drabbningen vid Kolding och som följaktligen ”utgått som hjälte i ett krig mot Tyskland” (s. 94), känner på gamla dar ett alltmer växande hat mot det södra grannlandet. Men den egentliga orsaken till denna känsla är hans tyskättade hustru Augusta. Den välkända formuleringen från den tyska antisemitismens historia ”Judarna är vår olycka” (”Die Juden sind unser Unglück”) och som gör karriär i Tredje riket får i det svenska originalet sitt implicita mothugg: ”Tyskland, det är förbannelsen här i världen” (s. 94), menar snörmakaren kort och koncist. I den tyska utgåvan är denna sats utelämnad.

Hänvisningar till gestalter i Gamla Testamentet som Isaac, Simpson, Jesaja och Jefta finns inte med i den tyska texten. I *Meister Lekholm* saknas inte bara informationen att den tysk-judiske komponisten Mendelsohns bröllopsmarsch

¹⁴ ”Liegt bei der Überbewertung der Novität eine Oberflächlichkeit vor, so sieht für mich die Angelegenheit der **Übersetzungsmanie** viel fataler aus. Hier liegt nur zu oft und zu leicht eine Flucht vor dem Program des Nationalsozialismus vor. Eine Drückebergerei im Mantel verbrämter Weltoffenheit.” – ”Dichter und Buchhändler. Ansprache des Präsidenten des Reichsschrifttumskammer Staatsrat Hanns Johst in der Kundgebung des deutschen Buchhandels”, *Börsenblatt für den deutschen Buchhandel, Redaktioneller Teil*, Januar – Dezember 1939, Nr. 106, 9 maj 1939, s. 376–379, här s. 378.

¹⁵ Jan-Pieter Barbian, *Literaturpolitik im NS-Staat. Von der ”Gleichschaltung” bis zum Ruin*, Frankfurt am Main, 2010, s. 270.

skulle spelas då dandyn och officeren Baltzar Rosenstjerna ska gifta sig (s.157) utan även en referens till Sigmund Freud, vars skrifter brändes på bål 1933. Om Anders Lekholms bostad heter det:

I själva de tre små rummen svävade den atmosfär av instängdhet, trångboddhet och trivsel, vilkas eggande inverkan på barnasinnets först i våra dagar tack vare Freud fått sin plausibla förklaring. (s. 107)

Den olycklige och försupne musiksergeanten och kompositören Anders Lekholm har en dröm. Han vill skriva ett opus om en tragisk hjältegestalt i *Domarboken* i *Gamla Testamentet*. Det ska heta *Jefta och hans dotter*:

Av en eller annan anledning tilltalade honom ämnet. I sin egenskap av oäkta son hade som bekant den gudsmannen Jefta utstötts ur sin familj samt under några år fört ett kringirrande och i högsta grad oregelbundet liv, till dess han under kriget mot ammoniterna plötsligt uppträdde som Israels räddare. Kanske var det denna del av Jeftas stolta men tragiska liv, som satt farbror Anders' fantasi i brand. Kanske såg han i gudsmannens i Gilead första kringirrande och oregelbundna tillvaro en spegling av sitt eget. (s. 137)

I den tyska utgåvan saknas samtliga textställen där Jefta nämns (s. 136, 137, 171, 181–182). Detta gäller i motsats till *Nya Testamentet* även andra välkända gestalter i *Gamla Testamentet* som Isaac, Jesaja och Simson. Slutsatsen blir att översättaren och/eller förlaget har bemödat sig om att i den tyska utgåvan utesluta alla textpartier som är relaterade till judendomen och judar. Men i ett fall har man inte lyckats. I samband med mötet med sin far kommer Charles Holmes (Karl Lekholm) att tänka på en strof i en dikt som han "älskat som ung":

Du hårda liv, du rika liv,
Hur dina träd av frukter digna:
Jag frågar ej. Tag eller giv.
Jag lika fullt vill dig välsigna! (s. 320)¹⁶

Strofen ingår i en dikt skriven av Oscar Levertin, som bekant en svensk författare av judiskt ursprung.

¹⁶ Jfr den tyska översättningen s. 409: "Du hartes Leben, reiches Leben, / Wie schwer von Frucht sind deine Zweige. Und magst du nehmen oder geben, / Für beides segn' ich dich und schweige."

Recensioner

De få recensioner som hittats är övervägande positiva. ”I den här romanen har en kännare på ett träffsäkert sätt karaktäriserat landet och människorna. Boken är skriven med ett starkt hjärta, man märker en mognad och förstående mänsklighet bakom detta diktverk” (”Das Buch ist mit einem starken Herzen geschrieben, man spürt eine reife und verstehende Menschlichkeit hinter diesem dichterischen Werk.”), heter det i en bokanmälan i *National-Zeitung* (Essen) den 3 juni 1939.¹⁷ I en recension i tidskriften *Der Bücherwurm* ser Martin Kießig denna familjeroman som ett instruktivt exempel på de teorier om arvanlagen som var aktuella under 1800-talet och framhäver att de nedärvda egenskaperna från snörmakaren och hans hustru – inte minst böjelsen för alkohol och den musikaliska begåvningen – ständigt manifesterar sig i deras avkomma på ett ödesdigert sätt. Resultatet är en tragikomisk skildring som presenteras med humor och ironi. ”Rikedomen i kunskapen om människor och säkerheten i den brett anlagda kompositionen [...] ger romanen dess tyngd” (”Der Reichtum an Menschenkenntnis und die Sicherheit der weiträumigen Komposition [...] geben dem Roman Gewicht”).¹⁸

Helmut Giese ser i motsats till Martin Kießig inte *Meister Lekholm* som en illustration av arvsteoretiska positioner i anslutning till Darwin, Galton och Mendel utan som en litterär gestaltning av Hjalmar Söderbergs sats: ”Auf dem Grunde aller schwedischen Kunst liegt eine tiefe Wehmut.” För Giese speglar litteraturen ett folks nationalkaraktär. Som exempel anger han Alexis Kivis roman *Sju bröder* som enligt honom visar att finnen i dikten och i verkligheten är så mycket gladare, mera livsbejakande och mindre svårmodig än svensken. Och han tillägger om *Meister Lekholm*: ”Varje djupgående rörelse som en god bok frammanar hos läsaren, en berördhet mellan glädje och allvar, är det vackraste och skönaste beviset för dess sanning. Och så är det för oss här.” (”Jede Erschütterung, die ein gutes Buch bei dem Lesenden auswirkt, ein Bewegtsein zwischen Freude und Ernst, ist der schönste und tiefste Beweis für seine Wahrheit. Und so geht es uns hier.”)¹⁹.

Slutord – Gustaf Hellström och Tyskland 1933–1939

Den aversion och misstänksamhet rörande översättningar av utländsk litteratur som Hanns Johst ger uttryck för på våren 1939 tilltar när andra världskriget är ett faktum. I en tidskriftsartikel som publiceras på sommaren 1940 skriver

¹⁷ Citatet är hämtat från förlagets stora annons om boken i *Börsenblatt für den deutschen Buchhandel*, Nr. 134, 13 juni 1939, s. 3530.

¹⁸ Martin Kießig, ”Gustav Hellström: Meister Lekholm hat eine Idee”, i: *Der Bücherwurm. Monatsschrift für Bücherfreunde*, 24 (1938/39), 9, s. 244.

¹⁹ Helmut Giese, ”Hellström, Gustav: ’Meister Lekholm hat eine Idee’”, i: *Das deutsche Wort*, 1939, s. 246–247.

Heinrich Jessen om översättningar av skandinavisk litteratur till tyska.²⁰ Han konstaterar att de flesta författarna sedan 1933 inte försatt någon som helst möjlighet att skymfa Tyskland ("Der größte Teil von ihnen [...] hat keine mögliche Gelegenheit verpaßt, Deutschland zu beschimpfen"). Jessen kräver att nordiska författare som är kritiskt inställda till tredje riket inte ska få komma ut på den tyska bokmarknaden.

Till denna kategori hör onekligen Gustav Hellström redan 1933 med sin bok om Hitlers nya stat som väcker en viss irritation i Tyskland. 1934 tillhör Hellström de svenska intellektuella och författare som uppträder till K. O. Bonniers försvar då han utsätts för en hätsk kampanj från svenska antisemitiskt präglade tidningar och nazi-tysk partipress. Att han recenserar verk av den österrikiske exilförfattaren Stefan Zweig, som var jude, kan inte heller ha behagat tyska observatörer. Detta gäller även för hans recension i *Dagens Nyheter* den 11 augusti 1939 av boken *Vad Hitler gjort oss*, skriven av Eva Lips.

Att Gustaf Hellströms *Meister Lekholm* fick publiceras i Tyskland kan betraktas som ett utslag av bristande observans av berörda myndigheter och partiinstanser. Romanen om snörmakaren och hans släkt är det andra verk som översatts till tyska. Då hans tredje roman kommer ut på samma språk är kriget slut. *Storm över Tjurö* publiceras under titeln *Stürmisches Paradies* 1945 på det tyska exilförlaget Bermann-Fischer i Stockholm.

Sigurd Rothstein

Namnet lever kvar!
(Klippt ur *Gotlands Allehanda* 2013.)

²⁰ Heinrich Jessen, "Nutzen und Schaden der nordländischen Übersetzungsliteratur. Eine oft gestellte Frage neu beleuchtet", i *Bücherkunde*. 7 (1940), 6, s. 159–162.

Gustaf Hellströms insats som tidningsman har bedömts alldeles för snävt – den var unik, hävdar en av hans yngre kolleger i *Dagens Nyheter*

Jan Olof Olsson

GUSTAF HELLSTRÖM, REPORTER

1

Gustaf Hellström berättade flera gånger, i tal och skrift, om hur han blev journalist. Berättelserna kunde variera, till och med beträffande tidpunkten när han blev det, men i allt väsentligt stämde de överens, framför allt i ett stycke: det skedde av en slump. En ren tillfällighet utlöste Stellan Petreus' beslut att trots en oviss utkomst resa till London för att skriva för en huvudstadstidning – så skildras Petreus' lösa engagemang som tidningsman i "Det var en tjugande idyll", och den versionen höll Hellström fast vid när han 1952 skrev ned sina minnesanteckningar till Ivar Ljungquists historik över *Dagens Nyheter*, "Bakom spalterna".

Byron Carlsson (1869–1928)

Någon gång under sensommaren 1906 träffade Hellström, antingen vid vattenkiosken i Kungsträdgården eller på Rydbergs bar – båda uppgifterna finns – DN-kåsören Beyron Carlsson som framkastade tanken att Hellström borde åka någonstans, till exempel London, i stället för att som andra litteratörer gå omkring och dra i Stockholm. Efter ytterligare ett möte med Carlsson gick Hellström upp till redaktionschefen Oscar Hemberg. Denne – som enligt "Det var en tjugande idyll" "bar brutalt trubbnosiga amerikanska bulldoggsängor" – sade utan entusiasm eller uppmuntran helt förstrött att Hellström gott kunde åka. Han fick inga respengar från tidningen och ingen garanti för att hans alster skulle tas in.

På grundval av denna lösa överenskomst kom Gustaf Hellström nyåret 1907 till London.

Varken Carlsson eller Hemberg – den senare var DN:s dynamiske, uppslagsrike, våldsamt energiske reformator – trädde Hellström någonsin i närmare kontakt med. Carlsson lämnade tidningen 1910, Hemberg 1916. Till Hemberg skrev Hellström, enligt vad han berättat för mig, efter ett halvårs vistelse i London en rad brev, i ekonomiska och andra angelägenheter. Han fick inget svar och fattade det så att engagemanget var slut. Han reste hem – antagligen före jul

1907 – och gick en dag upp till Hemberg för att tacka för att han beretts tillfälle att vistas utomlands och fann då sina brev öppnade på dennes skrivbord. Det är möjligt att Hellström skämtsamt överdrev historien, men den torde belysa hur pass stort intresset för hans verksamhet till att börja med var på Dagens Nyheter.

2

Inte under något skede av sina första korrespondentår – från januari 1907 till och med 1910 i London, från nyåret 1911 i Paris – gör Hellström egentligen intryck av att vara en litteratör som gästspelar i journalistiken.²¹

Under de första åren medarbetade han bara sporadiskt med skönlitterära bidrag. En stockholmsnovell hösten 1907 hade antagligen legat kvar sedan han rest ut. Under ett hemmabesök i april 1908 berättade han i en intervju i Dagens Nyheter om en nyskriven pjäs, "Domaredansen", ett erotiskt stycke, förlagt till en villa i skärgården. Från London skickade han annars på fyra år bara två noveller till DN. De hade en bitter grundton och handlade om en playboy som huvudsakligen dāsade i klubbfatöljerna. Från Paris sände han sommaren 1912 novellen "Barnet och döden", om en liten gosse som är sjuk och hör sin fader officeren skramla med sabeln i tamburen.²² Han skrev naturligtvis rader av genrebilder och stämningsskåserier, gärna utformade som historier. De var oftast humoristiska: bland grannarna på det pensionat i Richmond där han bodde fanns en alkoholist som levde på sin svåger och som Hellström gärna återkom till i spalterna – mannen bara spelade pianola och drack whisky om dagarna och suckade ibland:

– När jag var 35 år måste jag ha mina visdomständer utdragna. Sen dess har allting gått åt helvete.

Av en gasarbetares besök vid en reparation byggde Hellström ut en fullödig humoresk. Trädgårdsmästaren som vilt kysser grannens hushållerska i pauserna under sitt arbete, de blånästa ungarlarna på traktens trivsamma pubar – sådana personer blev stående figurer i Hellströms Londonbrev. Men han skrev inte skönlitteratur i spalten. Däremot byggde han ut episoder till vardagsberättelser, till kåserier med vemodig eller ironisk stämning.

Det är också påfallande att Hellström relativt sällan skrev litterära artiklar. Inte vid något tillfälle under Londonåren anmälde han någon nyutkommen bok.

Oscar Hemberg (1881–1944)

²¹ Texter med anknytning till London och Paris finns i flera av Gustaf Hellström-sällskapets medlemsblad, exempelvis nr 14, 15 och 23. De finns tillgängliga på www.gustafhellstrom.se

²² Jolo minns fel. Det är modern som är sjuk. Novellen bearbetades senare och blev det inledande kapitlet i romanen *Dagdrömmar* (1921). Novellen återges i Medlemsblad nr 24.

Han gick ofta på teater och skickade teaterbrev – presenterade Somerset Maugham (20 febr.1909; ”hos honom flyter allting lätt och bekvämt”), Galsworthy och Barrie, skrev pliktskyldigast när George Meredith dog och Thomas Hardy fyllde 70 år, intervjuade Maeterlinck när denne fick Nobelpriset, men avhöll sig annars från litterära ämnen.

I stället rörde han i ämnesval och behandling av stoffet närmast allround-journalistiska ambitioner. Hellström var alltid alert vad det gällde brottmål, både i London och Paris. Han följde gärna mordaffärer ända till domen. 1908 var han livligt verksam under olympiaden. Han intervjuade de svenska maratonlöparna under deras träning och spjutkastaren Lemming efter hans seger, och han skrev till och med polemiska artiklar om bristen på svenska tränare och om den allmänna odugligheten hos de utsända ledarna. Han var samtidigt fullständigt kall-sinnig gent emot alla gängse förhoppningar om idrottens förbrödrande och fredsgagnande verkan, och det är betecknande att han både skrev en dramatisk skildring av Londonolympiadens fruktansvärda maratonlopp, där italienaren Dorando fick bäras över mållinjen, och efter olympiadens slut en artikel mot sportens överdrifter och rekordjakten.²³

Hellströms journalistiska vakenhet framgår av hans intresse för två nya och vitt skilda företeelser i förkrigsvärlden: scoutrörelsen och flygningen. Om scouterna skrev Hellström den 13 september 1909 under rubriken ”Vad vi har att lära av England”. Han skildrade rörelsens uppkomst och ideal och menade att den borde tas upp i Sverige. I tidningen följde enkäter med pedagoger, präster och militärer, och när Hellström kom på Stockholmsbesök våren 1910 hyllades han plötsligt som scoutrörelsens pionjär i Sverige. Men han drog öronen åt sig. I april 1910 höll han föredrag på Kvinnoklubben om scoutrörelsen och varnade då just för att präster, pedagoger och militärer skulle få något att göra med dem. Harmsna inlägg följde.²⁴ Hellström reagerade våldsamt mot att svenska scouter uppmanades gå i kyrkan ordentligt och passade på att avge en självdeklaration (9 april 1910):

Den religiösa känsla som fanns hos mig som barn plockades samvetsgrant ur själen på mig av två religionslärare. Dessbättre återinsattes den under gymnasisttiden av en tredje religionslärare. Och dock vet jag ingen som mera sällan bar orden Gud och himmel på tungan.

Om flygningen – eller aviatiken, som det då ännu hette – skrev Hellström – med undantag för att han intervjuade Blériot efter dennes Kanalflygning – första gången hösten 1911. Artikeln presenterades över fyra spalters bredd i Dagens Nyheter, vilket var ovanligt för den tiden. Den var grundlig och sakkunnig,

²³ Se Per Rydén, ”Att fånga själva rörelsen. Gustaf Hellström som pionjär i sport-journalistiken”, i Lennart Leopold & Eva Ström (red), *Det var ingen tjusande idyll. Gustaf Hellström och hans tid*, Stockholm: Atlantis 2009.

²⁴ För utförlig redovisning och diskussion kring Hellströms stora betydelse för scoutrörelsens införande i Sverige, se medlemsblad nr 19 jämte den separata text- och bildbilagan.

framhöll militärflygets fördelar vid spaningen, som ”även ett svenskt kronvrak” kunde förstå, och innehöll några slängar mot de konservativa svenska militärerna. När Hellström tog upp ämnet nästa gång, i februari 1912, var han ytterst polemisk, stödde sig på siffror om det svenska försvarets blygsamma anslag till flygutbildning av officerare och klandrade militärerna för deras yrkesmotstånd mot den civile pionjären, friherre Cederström. Vid samma tid såg han en trupp-parad för försvarsministern Millerand, som han – med tanke på att tio aeroplan och två luftskepp deltog – entusiastiskt kallade ”luftens minister”. Uppkomsten av detta intresse var säkert att Hellström vid denna tid flyttat ut till Senlis norr om Paris, där ett husarregemente var förlagt. Flera officerare utbildades till flygare på ett närbeläget militärt flygfält. Våren 1913 gav Hellström en skildring av dessa flygarpionjärers stil och jargong och den speciella form av skämt som led-sagade deras tydligen omfattande konsumtion av Hennessy. En ryttmästare berättade med den flygarcynism, som bara några år senare skulle bli banal, att de hade högre lön än kollegorna i andra vapenslag men också större utlägg för kransar till kamrater.²⁵

3

Scouter, mördare och flygare var trots det intresse Hellström ägnade dem bara kuriositeter. Som tidningsman var han fångslad av annat.

Gustaf Hellström kom till London i januari 1907. Året förut hade den liberala regeringen kommit till makten och överhuset tagit upp striden för sitt inflytande. Den 29 januari 1907 rapporterade han att parlamentet skulle öppnas och att lorderna därför vände tillbaka till sina palats i Mayfair medan de arbetslösa drev omkring blåfrusna på gatorna. Fyra år senare, under sin sista månad i London, december 1910, var han varje dag ute och gjorde reportage under den andra valkampanjen det året, den som befäste de liberalas välde och som knäckte överhusets försök att spela en roll i den engelska politiken.

Det är inte att missta sig på att Hellström varit engagerad i detta skeende. Han rapporterade ingående varje år om Lloyd Georges budget, redogjorde för liberalernas sociala reformer och refererade och kommenterade under hela sin Londontid de stora talen. Framför allt presenterade han de ledande politiska personligheterna. Churchill dök upp första gången sommaren 1907 i en skildring av en underhusdebatt. ”Han är en lycklig man”, skrev Hellström från åhörarläktaren, ”mannen för morgondagen”.

Ett år senare skrev han den berömda presentationen av Churchill som han i en artikel den 18 januari 1931 (publicerad i ”Från redingot till kavajkostym”, 1934) sade sig ångra en aning. Hemmaredaktionen satte nämligen 1908 rubriken ”Han som ska göra’t”, vilket 1931 föreföll Hellström genant; artikeln 1931 kan inte sägas ha utrustas med en lyckligare variant, för den hette ”Ett lysande

²⁵ Se medlemsblad nr 21 för utförligare redovisning kring Hellströms intervju med Blériot och hans fortsatta intresse för aviatiken.

fiasko”. Artiklarna har på ett naivt sätt emellanåt grävts fram för att visa att Hellström saknade all politisk insikt. Förhållandet är självklart att båda hans artiklar var riktiga: Churchill var sommaren 1908 utan all tvekan mannen som skulle göra’t och i januari 1931, enligt alla insiktsfullas mening, en man som gjort fiasko.

Presentationen av Churchill från 1908 är särskilt intressant genom Hellströms mästerligt återgivna synintryck av den ”långtifrån sympatiske” statsmannen. Hellström har en morgon på sin vanliga promenad i Hyde Park – som lämnat stoff till många kåserier – sett Churchill komma ridande och få syn på en dam i uppseendeväckande, citrongul toalett som kommer förbi i vagn. Churchill vänder omedelbart sin häst och följer sedan storskrattande den djupt generade damen längs hela Rotten Row.

”Han kan ibland ge intryck av en andens hooligan”, säger Hellström, och slutar: ”Han är kort sagt en tusan till karl”.

I sina rapporter om den långdragna konstitutionella konflikten i England var Hellström en, så att säga, arg liberal. Han sparade inte på okvädingsord mot överhuset. I den första valkampanjen 1910 ansåg han att de konservativa uppträdde ”slugt och nedrigt”, använde ”fula tricks”. Det fanns inga statsmän i överhuset, skrev han inför 1910 års andra valkampanj på hösten, lorderna var fega och slagna av panik, de ville varken frånträda sina privilegier eller ärligt kämpa för dem.

Hellströms första Londonartikel handlade om den genomtrista engelska sabbaten, den andra om den suddiga, kraftlösa solen som ej förmår genomtränga den gulgröna skyn av kolstoft och damm; redan i den tredje var han framme vid det ämne som han skulle fortsätta att skriva om med särskild intensitet – East End. Gång på gång under de fyra första Londonåren återkom Hellström till skildringar av bostadsnöden, de supande gamla kvinnorna längs Whitechapel Road, de fattiga som släpade sig ut till Derbyloppet en dag i förväg.

Hellströms konfrontation med det sociala eländet är grundtemat i ”Kärlek och politik” och hör till litteraturhistorien. Här ska bara antydas hur dessa upplevelser kan avläsas i hans tidningsrapporter.

Jan Olof Olsson – Jolo (1920–74)

Under sin första vinter går han ut till dockorna och ser de arbetssökande: ”Den-na människomassa förefaller som ett tjockt, stilla och stinkande vatten där en storm ej framkallar annat än en liten trög krusning på ytan.” Strax efteråt är det kommunalval och han upplever för första gången ett massmöte på Trafalgar Square:

Deras ansikten har fått uttryck, underbara, förvirrade, ögonen är vitt spärrade, dragen ansträngda till det yttersta, och samtidigt ler de, såsom man ler åt något man aldrig förr sett, något överväldigande, storslaget och hemskt.

Det är första gången Hellström ser massan; han skulle ge fängslande skildringar av den ända fram till Hitlerdömetts första maj-demonstration på Tempelhofer Feld 1933. Massan blir ett av hans stående motiv. När han flyttar över till Paris 1911, beger han sig skyndsamt till första massmöte för att göra studier och jämföra med England. Så fort olympiaden är över 1908, skriver Hellström ett kåseri om hur festen är slut och de arbetslösas hungerdemonstrationer nu åter fångar hela hans uppmärksamhet. I oktober 1909 återger han en scen som bitit sig fast och återkommer i ”Kärlek och politik”. Han sitter i sitt förhyrda rum och tjänsteflickan ska servera hans säkerligen skrala middag då tre män hasar förbi ute på gatan, ett dystert, höstligt demonstrationståg. Entonigt mässar de:

We have no work to do.
Our wives and children starve at home.
And we’ve no work to do.

I ett föredrag när ”Kärlek och politik” kommit ut 1942 (”Bakgrunden till en bok” i ”Personligt”, 1953) vittnade Hellström om de intryck alla dessa syner av de fattiga gjort på honom och hur hans tankar alltid kretsade kring den stora sociala Londonroman han skulle skriva. Det blev istället ”Kuskar” – bara några gånger, ganska flyktigt, hade han annars nämnt Londonkuskarna i sina kåserier, och då som tämligen folkilskna personer.

Av dem som i borgerliga tidningar skrev från utlandet var Hellström under dessa år den ende som regelbundet skrev om de sociala missförhållandena och den ende som regelbundet följde arbetarrörelsens utveckling i det land han vistades i. Hellström uttryckte sin besvikelse över att han hos Cambridge- och Oxfordstudenter inte fann den ringaste radikalism – det var mannen från De Yngre Gubbarna i Lund²⁶ som verkligen kommit till en annan värld. Han besökte flitigt labourmöten och följde i pressen alltid noggrant labourpartiets kongresser. Vintern 1909 talade Shaw på en av dessa, men Hellström anmärkte att inte ens denne kunde pigga upp tillställningen: den engelska arbetarrörelsen var slapp och lam, den kämpade inte effektivt mot kapitalismens cyniska behandling

²⁶ De Yngre Gubbarna – DYG – var en radikal studentförening i Lund. Bland de mest bemärkta där var botanikern och socialdemokraten Bengt Lidforss som spelar en betydande roll i Hellströms roman *En mycket ung man* (1923).

av löntagarna. ”En engelsk Hinke Bergegren är så gott som okänd”, hade han tidigare konstaterat.

Strejker hörde till Gustaf Hellströms specialitéer som rapportör. Han bevakade noggrant och sakkunnigt arbetsnedläggelser vid de engelska järnvägarna, 1911 års oroligheter i de franska vinodlardistrikten, den syndikalistiska rörelsens propaganda i den franska armén åren före 1914. Ledande arbetarpolitiker skrev han alltid om med en viss fryntlig sympati. Under de första Londonåren hörde John Burns till hans återkommande favoriter, liksom under 1920- och 1930-talen George Lansbury skulle göra det – just Lansbury, vars namn nu sjunkit i glömskan, fängslade Hellström särskilt: han skrev en stor presentation av honom och hade 1931 en intervju som sträckte sig genom två nummer under rubriken ”Samtal med Good Old George”, och Lansburys första kampår skisserades i ”Kärlek och Politik”.²⁷

Massan, storstaden, nöden, förbiglidande ansikten i vimlet – sådant upphörde inte att fängsla Hellström under de första korrespondentåren, och det är lustigt att notera hur han under den första vintern och våren i Paris ständigt är ute för att jämföra den franska huvudstaden med den engelska och blir smått besviken över dess karaktär av småstad. I Paris talar han inte utan saknad om Londonbornas ögon – som han för resten flera gånger beskrivit, med olika metaforer: ”storstadsbons pupill ... en hane på spänn, full av potentiellt liv och ändock egendomligt livlös och stilla” (18 juli 1910). Ingenting i den stilen finner han i Paris, stan besitter inte samma töckenartade, överväldigande mystik som London, och det är nästan som om han rycker upp sig och känner sig hemma när han under karnevalen i mars 1911 ser en okänd störta död ned vid kafébordet på trottoaren framför honom och summariskt avföras till bårhuset. När Hellström 1918 kom till New York märktes inte denna förhållning av storstaden; där rörde han i sina rapporter heller inget socialt intresse, fast han utan svårighet kunnat finna än så eländiga distrikt där som i London. Intresset för arbetarrörelsen och arbetarnas organisationer följde honom givetvis till USA. Men bland synintrycken var det East End, hungertågen genom Mayfair, de frusna och sysslösa i Hyde Park, som bränt sig in hos honom och trettio år efteråt skulle utlösa den planerade Londonromanen.

4

När Gustaf Hellström for ut, gällde, såvitt det går att avgöra av svaga blyerts-anteckningar i DN:s redaktionsbokföring, den överenskommelsen att han skulle få 20 öre per rad. 1909 uppmuntrades han med en sänkning av honoraret till 17,5 öre per rad, senare upprundat till 18 öre. I allmänhet blev det omkring 30 kronor per artikel – i och för sig ingen dålig betalning för den tiden, men naturligtvis inget furstligt honorar för en ungkarl utomlands. År 1908 skrev Hellström i Dagens Nyheter ihop 3 062 kronor och 64 öre. 1910 blev det bara 2 461:80. Samma

²⁷ Se Tommy Gustavssons uppsats ”Good old George” med flera texter i medlemsblad nr 22.

år fick han ett lån på 600 kronor, samtidigt med att en ny uppgörelse kom till stånd – den var sedan tydligen i kraft ända till Hellström 1918 för till USA. Enligt den fick han en månadslön på 100 kronor jämte 14 öre per rad.

Första året i London bodde Hellström på ett pensionat på Lexham Gardens i Kensington, vilket torde varit en dystur upplevelse. Sommaren 1907 skrev han: ”Boardinghouse, detta underverk av smuts och söndriga möbler, där främlingar är nödsakade att slå sig ned ...”.²⁸ 1909 flyttade han ut till Richmond vid Themsen, till en stillsam miljö som finns tecknad utförligt i ”Kring en kvinna”. Där råkade han de kyrksamma, alkoholiserade, bisarra ungarlar som ofta dyker upp i hans kåserier. I Paris följde han samma väg: han bodde först inne i stan och flyttade efter ett år ut ur den, till Senlis; där bodde han tidvis tillsammans med Nils von Dardel – kanske var det denne som stod bakom Hellströms två initierade artiklar 1912 om Henri Rousseau och hans naivism.²⁹

Hur trivdes Hellström?

Hans erfarenheter och känslolägen som utlandssvensk finns redovisade i böckerna om Stellan Petreus. Det kan ändå ha sitt intresse att i hans tidningsrapporter försöka läsa ut hur han uppfattade sin situation. I ”Kärlek och politik” första avsnitt ger han en ingående skildring av de olika former av hemlängtan som ansatte honom i London (så kallade ”vårt landare”), och det är intressant att se att han ibland i spalterna antyder förekomsten av dessa anfäktelser – det är i de en aning Söderbergiska stämningsbilderna från ett kafé där han brukar träffa svenskar och där de vemodigt talar om Rydbergs bar och Operakällaren; antagligen är det i samtliga fall Café Royal på Regent Street, som alltjämt antas erinra om dessa näringsställen. Men oftast håller Hellström i sådana sammanhang en inte direkt suverän men i alla fall käck ton: han är utlandssvensk och befinner sig i världsvimlet, han skriver hem till idyllen Sverige – det finns en ton av överlägsenhet, som aldrig är osympatisk eller påträngande, mer sympatiskt naiv, med en doft av äventyr kring hans vardagstillvaro i folkgrytan London. När han flyttar över till Paris är han från början världsman och närmast en aning missträknad på att stan är så liten.

Denna säkra ton bröts vid ett tillfälle. Varje år brukade Hellström skicka hem ett herrmodekåseri från London, i skämtsamma vändningar alltid som ett öppet brev till den eleganta Hasse Z. Han erinrar om att de träffats i Stockholm under Nordiska Spelen, varvid Hasse Z. varit iförd ”amerikanska lackkängor med gummiklackar”. Hellström själv var noga med klädseln och beundrade det engelska snittet. Efter ett modekåseri den 19 oktober 1910 publicerade Hasse Z. en mer elak än kvick insändare i Dagens Nyheter, där han dömde ut Hellström

²⁸ Det citerade bör gälla något tidigare och enklare boarding house. Att döma av breven i Bonniers arkiv flyttade Hellström inte till Lexham Gardens i South Kensington förrän tidigast i november 1907. Tidigare bodde han i Bloomsbury och Bayswater.

²⁹ Hellströms källa var uttalat hans nära granne i Senlis, Wilhelm Uhde, den ”tyske skriftställaren och konstfilosofen [...] som lyckats efter mycken möda skaffa sig ett tjugotal af hans dukar och som dessutom utgifvit en utmärkt monografi öfver Rousseau” (DN 1912 08 06).

som smakråd vad herrmoder beträffade. Hur länge han än levde i Richmond, betonade Hasse Z., förblev Hellström alltid Kristianstad "och Lounn". Från sitt senaste besök i hemlandet hade Hellström förutom "den vackra, nästan religiösa boyscout rörelsen" kvarlämnat en särdeles provinsiell studentkäpp och minnet av att han inte kunde tala engelska: han hade deklamerat Kipling på originalspråket och bibragt omgivningen uppfattningen att Kipling skrev på skånska.

Hellström svarade en månad senare – tidningarna kom inte fortare till honom – och svaret var mer sårat än kvickt. Han skrev att den som varit barn i Björklundska gården, gått hos fröken Kruse i Södra Folkskolan, ridit på märren Erika i Vendes artilleris ridhus, slagits med Pilos och Norlanders pojkar, gått i styckjunkar Lundins dansskola och diskuterat ideal och livsfrågor med "Martin, Fredrik, Emanuel och apotekseleven Lindblom på Kronan" den skulle alltid förbli Kristianstadsbo, var på jorden han än vistades. Det var ingen skam. Det spelade ingen roll, försäkrade Hellström, att han sydde hos Morriss på 28 A Sackville Street eller låg i pyjamas istället för nattskjorta. Den sista svepningen skulle beställas i Kristianstad.

5

När Hellström våren 1908 for tillbaka till London efter sitt första hemmabesök, hade han på vägen genom Tyskland sällskap med en engelsman, som han senare – delvis nyskissad – porträtterade i minnesartikeln "25 år i Dagens Nyheter" (medtagen i "Personligt", 1953). Artikelns hette "Den verkliga engelsmannen". Det var en skildring av hur en engelsman såg på den tyska nationen. På järnvägsrestaurangen i Hamburg frågade britten vaktmästaren om han glömt sabeln, och vid åsynen av ett geheimerat i hög hatt, redingot och gula kängor, utbrast han till sin bordsgranne Hellström:

– Hur fan kan man gå omkring i hög hatt och gula kängor?

Det är ingen tvekan om att Hellström fann engelsmannen, mitt i dennes oförsämdhet, mer sympatisk än de tyskar han utlät sig om. Under Londonåren lämnade Hellström många bevis på att han inte var förtjust i tyskar, men formuleringarna är – vid noggrann skärskådan – alltid sådana att det framgår att han reagerade mer mot den svenska beundran för Tyskland än mot Tyskland självt. Sommaren 1908 rapporterade han om hur engelska armén kvävt ett uppror i Indien och hur omnämnandet av denna bedrift i den engelska pressen skilde sig från den tyska skrytmilitarismen. På olympiaden 1908 konstaterade han "fastlandsgermanernas kompletta underlägsenhet" vid sidan av briter, amerikaner, fransmän och skandinaver. När han presenterade engelska militärer – till exempel amiralen Beresford och fältmarskalken Roberts från boerkriget – skedde det alltid med en erinran om att de var lika styva som de beundrade tyskarna. Sommaren 1909 skrev han om den vaknande engelska försvarsentusiasmen som knappast kunde tänkas få någon motsvarighet i Sverige då "vår officerskår är så mycket olidligare i sitt uppblåsta preusseri".

Att Hellström inte var försvuren åt något rabiatt tyskhat framgår klart när han flyttat över till Frankrike och bor i Senlis. Där noterar han chockerad hatet mot tyskarna. Han möter det överallt – hösten 1912 har han en belysande redogörelse för ett samtal med husarofficerarna på mässen. Våren 1913 skriver han en artikel, som förebådar den serie han skrev följande år och som då publicerades i bokform under titeln ”Vår tids ungdom”. Han menar att det är de tyska rustningarna som driver fram den nya franska aktivismen, det är Kaiserns hot som ligger bakom den franska ungdomens vaknande aktivism, och med hänvisning till det stigande sportintresset tillbakavisar han alla tyskinspirerade svenska föreställningar om det degenererade Frankrike. Artiklarna som bildade ”Vår tids ungdom” väckte stort uppseende: det var första gången den franska nationalismen presenterades utförligt, den nya franska andan.

Efter krigsutbrottet framträdde Gustaf Hellström som en av de få skrivande ententevännerna – en mycket livlig och stridslysten ententevän. Bland de märkligaste krigsbreven han skrev var tre som infördes hösten 1915 och formade sig till en strategisk utläggning av vad som hade hänt under krigets första månader. Han påpekade att tyskarna besegrats grundligt i Marneslaget, ett förhållande som nästan aldrig framstod helt klart i Sverige. Alla hans brev från Paris under det första krigsåret andades beundran för fransmännen och deras uthållighet.

Under den första krigshösten träffar han soldater som kommer hem på permission, han är nere på stationerna och talar med lasarettstågens patienter, återger deras lakoniska fronthistorier, deras lugna beslutsamhet. Tyskland har räknat fel, konstaterar han. Detta är ingen degenererad och panikslagen nation. Frankrike kommer att överleva. I september 1914 ser han de frivilliga paradera på Place des Invalides: de drar ut för att slåss mot den föreställningen att hela Europa bör leva under preusseriets ok.

Så klara ord var ganska sällsynta i Sverige 1914, där många tämligen stillatigande åsåg den tyska kränkningen av den belgiska neutraliteten och till och med fromt fann sig i att tyskarna sänkte svenska fartyg i Östersjön. Vid krigsutbrottet hade Hellström – vilket skildras i ”Den gången” – måst lämna Senlis. Redan i oktober, sedan tyskarna intagit och därefter tvingats lämna staden, var han tillbaka. Den var skövlad. Borgmästaren, monsieur Odent, som han senast den 14 juli sett gå omkring i stormhatt och vita handskar bland stadens barn, var arkebuserad. Samtidigt har Hellström läst ett i den svenska pressen publicerat upprop från framträdande tyska kulturpersonligheter som under rubriken ”Det är ej sant...” dementerat uppgifter om tyska skövlingar och våldsdåd. Jo, det är sant, hävdar Hellström i en artikel den 15 november 1914. De tyska herrarna, säger han, kan komma till Senlis och se efter.

Bland Gustaf Hellströms krigsbrev från Paris finns lysande skildringar av den franska krigsvardagen – långt ifrån alla är med i hans ”Kulturfaktorn” (1916), som inte alls är en politiskt essaysamling, vilket den kallats överallt, utan en samling rena reportage. Stämningen i dessa rapporter finns med i ”Den gången”. Men i tidningsläggen ligger här begravd en fortlöpande skildring från

Paris under kriget som under läsningen växer fram till en andlöst spännande, växlingsrik, intensiv historia: hemkomna soldaters berättelser om skyttegravs-krigets gräsligheter, trista hemmiljöer, maken som väntas på permission men blir skjuten dagen innan han ska resa, bakfulla soldater på stationerna som ska tillbaka till fronten efter en frist i Parisnatten, ensamma gamla på parkbänkarna, de skadade som fått ärofullt avsked och återgått till sin civila gärning – det är ett vimmel av människor och episoder ur det hotade och plågade Paris' krigsvardag som Gustaf Hellström för fram i Dagens Nyheters spalter. Det främsta reportaget, frontresan sommaren 1915, finns med i "Kulturfaktorn" och arbetades in i "Den gången".

Samtidigt var Hellström vaksam mot att falla in i någon tom hjältebeundran. Hösten 1915 skrev han en artikel mot idealiseringen av "le poilu", och den 31 december 1916 publicerade han en stor artikel, riktad mot Fredrik Bööks rapporter från dennes resa till Frankrike 1915. Hellström talade där varmt om fransmännens uthållighet, fortfarande i kamp mot de ingrodda föreställningarna om det franska folkets degeneration, och angrep Böök som varit på en soldat-varieté och konstaterat det franska förfallet. "Denna med själens mysterier så förtrogna man", "denna livskraftens eller åtminstone livsduglighetens champion", hade på varietéerna med "sina skarpa ögon" upptäckt lättfotade damer. Att fransmännen på grund av dessa förhållanden skulle sakna vad tyskarna enligt Böök hade så gott om – tanke och kraft, plikt och mod – förnekar Hellström häftigt. Det finns inget känslotänkande i Frankrike som kan tilltala Böök, säger han.³⁰ Paul Bourgets förhoppning att det stridande Frankrike skulle bli ett folk i bön och att en religiös våg skulle dra fram över landet har kommit på skam: det är på andra grundvalar Frankrike kämpar och kommer att härda ut.

I Dagens Nyheters ledning stod det från början av kriget klart att man måste ordna en snabb och konstant, samtidigt personlig nyhetsbevakning av krigshändelserna från ententehåll, och givetvis helst från Paris, som låg närmast stridscentrum. Att Hellström inte tilldelades uppgiften var naturligt. Han var författare och ville ha sin frihet. Att tidningen sände en av sina fasta, politiskt skolade och intresserade medarbetare, Johannes Wickman, till Paris, innebar ingen prickning av Hellström. Han fortsatte efter Wickmans ankomst på samma villkor och med samma uppgifter att skildra krigsvardagen i personliga, längre artiklar.

Å andra sidan minskade antalet av hans bidrag kraftigt under år 1916. Wickman kom till Paris i oktober 1915, och bland hans första meddelanden – fränsett hans dagliga telegram – var en notis (21 november 1915) med porträtt om att författaren Gustaf Hellström gift sig med en amerikansk konstnärinna och modekåsös, Louise Shoemaker, och att han planlade en romanserie under den

³⁰ Det var tydligtvis osämjan under första världskriget som orsakade den i fortsättningen kalla relationen mellan de tidigare vännerna Böök och Hellström. Se Medlemsblad nr 17–18, hösten 2009, "Käre Broder Fredrik!" Hellströms vänskap till Böök i ny belysning" Liksom andra medlemsblad finns det tillgängligt i fulltext på Gustaf Hellström-sällskapets hemsida.

gemensamma beteckningen ”En man utan humor” – i tre delar, ”men det får man inte tala om för att inte göra Bonniers förtvivlade”. Det tillkommer litteraturhistorien att ta reda på om Gustaf Hellström börjat planera och rent av skriva verket redan 1916 i Paris. I Dagens Nyheter skrev han efter februari det året ingenting förrän i november. Då publicerade han en längre novell i cirkusmiljö, ”Dvärgen”, i fyra avsnitt. I december kom två artiklar, av vilka den ena var polemiken mot Böök. Från januari till och med maj 1917 skrev han åter ganska flitigt, men inte med samma gnista som i de första krigsårens rapporter. Sedan blev det en ettårig paus i hans medarbetarskap tills han for till USA och i juni 1918 publicerade sina första rapporter om kontakten med Amerika.

Nyårsdagen 1915 – det bör nämnas innan denna förteckning över Hellströms medarbetarskap under krigsåren i Paris avslutas – daterade han en dikt som infördes i DN 7 februari. Den hette ”Nyårsnatt i exil”:

Jag lyssnar i ångest till hjärtats slag.
Jag känner det tyngre för varje dag.
Det är som ville det med ett ryck
slita sig loss från det hårda tryck
det pressats under så länge.

Du är trött, mitt hjärta. Jag tänker därpå
alla de långa år du klagat...
Det blir ingen sol som blänker på
alla de många slag vi tappat.

Hemlösa, rolösa äro vi båda.
Varför? Vem finns som kan ge svar!
Det var väl så att stunden fick råda,
att längtan drev oss att aldrig bli kvar.

Sömlösa nätter tills gryningen gläntade –
Dagar i dov och tyngande dvala –
Ödsliga kvällar, förödda och kala –
Bädden som tom och sömlös väntade –

Länder och städer och människor vi kände!
Rikedomar som ledan brände –
Sorg och smuts och slit och elände –
Jakten efter ett fattigt mål mat –
Heta kyssar som vändes till hat –
Trohetslöften som kvävdes i kiv –

Mänskors och hjärtans liv!

Glädje, var fann jag dig?
Lycka, var hann jag dig?

Aldrig och ingenstans!

Sina amerikanska upplevelser har Gustaf Hellström redovisat i bokform i "Förenta Staterna och världsfreden" (1919), i romanen "Ett rekommendationsbrev" (1920) och till sist i "I morgon är en skälm" (1952).³¹ "Ett rekommendationsbrev" är avgjort den bästa produkten av Hellströms Amerikaår, med sin sammansmältning av alla hans erfarenheter och upptäckter, hans skarpsyn och hans häpenhet. Den har ofta, en smula nedlåtande, kallats reportage och inte roman. Som prestation förefaller den alltså ypperlig, och den har också, oberoende av den lätta nedvärderingen, vunnit erkännandet att ha tagit upp företeelser till behandling som Sinclair Lewis och andra amerikanska samhällskritiker ännu knappast börjat orientera sig i.

I "I morgon är en skälm" berättar Hellström om vilken genomgripande upplevelse Wilson, tron på Wilson och slutligen dennes misslyckande var för honom. Hans möte med presidenten beskrivs i "Förenta Staterna och världsfreden", som blev en onödigt torr och elementär bok, livlösare än de tidningsartiklar den byggde på: det förefaller som om Hellström vid redigeringen av volymen hämmats av en oro att verka för journalistisk och ytlig och tvingat sig till en rad reflexioner. Den första artikeln om den amerikanske presidenten var införd den 22 juni 1918 och hette "Världens märkligaste man". Hela hösten publicerade Hellström artiklar som kretsade kring Wilsons person. I december 1918 gav han dem bakgrund genom en utredning om presidentens ställning i Förenta Staterna – han hade börjat ana motståndet Wilson skulle möta men satte sin lit till hans enastående maktbefogenheter. Som alltid drogs Hellströms intresse till arbetarorganisationer och strejker – ett huvudtema i "Ett rekommendationsbrev" – och liksom han i London hade sett upp till den engelske arbetarledaren John Burns, skaffade han sig en liknande favorit i USA, Samuel Gompers, organisatören av det stora fackförbundet American Federation of Labour. I maj 1919 skrev han om den växande skrällen för radikalismen i USA – den tidens MacCarthyfeber – och om hur polisåtgärder och häftigt uppvisade folkopinioner skar sig mot immigrationspolitikens principer; allt detta går igen i slutorden till "Ett rekommendationsbrev".

Dessförinnan hade han redan vänt uppmärksamheten åt andra håll – i juni 1919 skrev han i tre artiklar ned några av de iakttagelser om könslivet i Amerika som bildar det kanske bästa partiet i "Ett rekommendationsbrev". 1920, under och efter presidentvalet, återvände Hellström till problemet Wilson. Annars syntes han det året inte ofta i spalterna.

Grubbel över Wilson och över bristen på en arbetarrörelse, en vag förmodan att USA sakta var på väg mot någon form av statssocialism – det var huvudsakligen detta Hellström skrev om i sina Amerikaartiklar till Dagens Nyheter. Alldeles bortsett från hans personliga upplevelser dessa år och hans rent

³¹ Texter kring Hellströms tid i Amerika finns i Medlemsblad nr 10, 11 och 12.

litterära arbete går det av hans tidningskorrespondenser att utläsa att han inte trivdes.

De livfullaste skildringarna är de första, från färden med konvojen över Atlanten.

Första gången Hellström sätter foten på amerikanskt territorium, vid in-skeppningshamnen i Frankrike, ger han en road och sympatisk skildring av den nya värld som han möter och av dess rundkindade, ogenerade representanter. Hans förste amerikan är en yankee, född på Jylland, som efter bekräftelse på att Hellström är skandinav säger:

– Kender de Sven Hedin? Han er s’gu skidt.

Hellström instämmer.

Gustaf Hellström kom hem i mars 1921. Det finns en förvirrande uppgift i Dagens Nyheters spalter om att han rest ut igen omgående och sedan återvänt i mars 1922; det stämmer inte med andra tillgängliga uppgifter.³² Hur som helst skrev han i början av 1922 några amerikanska artiklar och presenterade då Eugene O’Neill och andra dramatiker i gruppen kring Provincetown Playhouse. Dessa artiklar, som kan sägas avsluta denna femtonåriga period som utlands-korrespondent, är faktiskt hans första rent litterära studier i Dagens Nyheter.³³

7

Hösten 1927, sedan Hellström påbörjat den romanserie han haft i tankarna alltsedan krigsåren i Paris, for han ut igen, till England och ett tioårigt korrespondentskap för Dagens Nyheter – enligt vad han berättade i föredraget ”Kring en bok” skedde det mot vad som varit hans avsikter efter hemkomsten från USA.

Denna gång behövde han inte gå på annat håll för att få respengar eller frukta att hans brev skulle ligga obesvarade på redaktionsledningens bord: han var ett av Dagens Nyheters stora namn. Hans villkor var goda, tidningens resurser helt andra och framför allt hade han nu bakom sig den avancerade moderna journalistiken: hans artiklar slogs upp på ett helt annat vis än tidigare, presenterades på ett mer iögonfallande sätt. Ända fram till världskriget hade hans bidrag från London och Paris varit långa enspaltiga tarmar över tidnings-sidorna. Paris- och USA-breven utstyrdes typografiskt något mer tilltalande; nu publicerades han sällan utan illustrationer, och hans reportage från Hitlers Tyskland i maj 1933 och från Londonslummen och den engelska arbetslösheten var några av de största saker Dagens Nyheter ”smällde upp” under 1930-talet. Nu

³² Brev i Bonniers arkiv daterade ”Öfverläkarens bostad, Lasarettet, Norrköping” den 26 och 29 december 1920 visar att Hellström kom hem tidigare än Jolo trodde. I januari och februari 1922 är han dock åter på besök hos hustrun på 214 East Fifteenth Street, New York. Detta tycks vara hans sista Amerikaresa.

³³ Om Hellströms introduktioner och recensioner av framför allt amerikansk litteratur, se Ivo Holmqvist, ”Från Provincetown till Oxford, Mississippi – Gustaf Hellströms syn på amerikansk litteratur”, i *Det var ingen tjugande idyll. Gustaf Hellström och hans tid.*

skrev Hellström vad han ville, och i ungefär den takt som passade honom. Han ryckte in ibland när det bråskade och telefonerade in saker – vid de engelska val som han var med om, vid general Booths konflikt med frälsningsarmén 1929, med flera sådana episoder; särskilt ofta blev det naturligtvis inte. Först under denna tid började Hellström skriva om böcker och författare, men aldrig så att det vägde över i hans medarbetarskap. Han skrev mest om de erkända författarna – Shaw, Chesterton, Thomas Hardy och så vidare – och av den anledningen skiljer sig en artikel från mars 1932 från de andra mer normala redogörelserna genom en märkbar entusiasm: den handlar om nonsensförfattaren Norman Walkers egendomliga bok "Loona", om mannen som blir förälskad i en sjöjungfru.

Presentationer av politiker återkom Hellström ofta med, som vanligt med en särskild förkärlek för arbetarledarna. Han skrev tämligen regelbundet politiska översikter, vilka självfallet var underkastade de faror som sådana alltid är genom antydningar om en utveckling som sedan inte äger rum; det är naturligtvis barockt att plocka fram dessa och belåtet konstatera att Hellström flera gånger visade sig ha fel. Det bästa av hans engelska korrespondenser finns samlat i "Från redingot till kavajkostym" (1933), och där återfinns några av hans styvaste reportage, framför allt skildringen av de engelska skilsmässolagarna, interiörerna från Londons skilsmässodomstol och genrebilderna från East End.

Det stora året i denna Hellströms andra period som utlandskorrespondent var 1933. I februari gjorde han en resa till De Valeras fromma och fattiga Irland,³⁴ i mars och april skrev han en serie stora reportage om arbetslösheten i England, i maj for han till nazisternas Tyskland. Hans sex stora reportage därifrån hör till det bästa han skrev som tidningsman. Naturligtvis har de kommit att jämföras med Fredrik Bööks samtidiga rapporter i Svenska Dagbladet. Böök försäkrade (i april) att han "icke personligen sett eller hört någonting, som ens liknade ett uppträde eller en antisemitisk demonstration". I sitt tredje reportage (21 maj) kunde Hellström redogöra för hela provkartan av antisemitiska gemenheter, illustrerade på första sidan bland annat av bilden av en judisk affärsman som av några SA-män släpats fram till en mikrofon på en allmän plats för att avlägga bekännelse om sina försyndelser; rubriken löd: "Nazistsoldatesk mot de värnlösa." Hellström for runt till småstäder, träffade läkare, affärsmän och trängde fram till den fruktan som slagit rot hos tyskarna. Han rapporterade om Hitler-regimens smygande och mördande framfart, han avlyssnade noggrant den nya andan på teatrarna och i vardagslivet, han besökte koncentrationsläger och fann dem knappast hälsosamma, han intervjuade den homosexuelle sadisten Heines (likviderad 30 juni 1934) och gav en skrämmande bild av SA-mentaliteten, han

³⁴ Om Hellströms resor till Irland, se Lennart Leopold, "I Gustaf Hellströms hjulspår på Irland" i medlemsblad nr 15.

såg studenterna tända bokbål och han kunde avslutningsvis återge en hög nazistledares önskedröm – ett stort Tyskland från Polarhavet till Medelhavet.³⁵

Det är svårt att tänka sig ett mer perfekt reportage än denna serie Tysklandsbrev.

Den sista utlandsresan för Dagens Nyheter gjorde Gustaf Hellström 1937. Den gick till Sovjet. Hellström reste tillsammans med en grupp tidningsmän som bland annat omfattade chefredaktören i Arbetet, Allan Vougt, och Dagens Nyheters nuvarande New York-korrespondent, Sven Åhman, då i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning. Sven Åhman har för mig berättat att Hellström var utomordentligt flitig och antecknade i ett – i tjugo dar: efter det förklarade han att han skulle tillbringa resten av resan med att smälta och begrunda intrycken.

Hellström hade emellertid otur med Rysslandsreportaget. Han blev sjuk på hemvägen, ombord på båten från Finland, och när han steg i land i Stockholm och kom upp på Dagens Nyheter för att be om 24 timmars anstånd för att sova ut innan han började skriva, hade han dubbelsidig lunginflammation. Artiklarna skrevs efter sjukdomen och bär väl bitvis spår av den. De samlades i "Vägen till paradiset" (1937), var fulla av skarpa iakttagelser och intressanta fakta men kunde inte mäta sig med Tysklandsreportaget.³⁶

I julnumret 1937 publicerades en berättelse av Gustaf Hellström, "Till och från döden" – en skildring av en man som ligger och väntar att han ska dö och inte kan få en dansk varietévisa han hört i ungdomen ur huvudet: "Deres hjerte er i Fare, Andréen." Det var egentligen ingen novell. Det kanske är banalt att säga det, men man kan kalla berättelsen Gustaf Hellströms sista reportage i Dagens Nyheter. Den handlade om en längre resa än de andra. Liksom frontresorna och utflykterna till East End arbetades den in i hans skönlitterära verk och kom att bilda avslutningen på hans sista bok om mannen utan humor.

8

Det har här antytts att Gustaf Hellström ett par gånger fick höra att hans journalistik saknat egentligt värde och han själv inte haft någon insikt i de ämnen han skrev om. Vad dessa nedvärderingar grundade sig på – lösryckta, vid nedskrivandet av politiska artiklar fullkomligt naturliga uttalanden – har påpekats. 1952 utsattes Hellströms journalistik för en mer kvalificerad kritik. Den kom från Dagens Nyheters andre redaktör 1910–1923, Anton Karlgren. I del I av Ivar Ljungquists DN-krönika, "Bakom spalterna" (1952), skrev Karlgren på tal om Hellström att denne strängt taget aldrig varit journalist och att hans bidrag aldrig

³⁵ Reportagen ges nu ut på nytt i sällskapetets bok *Gustaf Hellström i tredje riket. Vittnesmål från Hitlers nya Tyskland*, Visby: Nomen förlag 2013. Se också Sigurd Rothstein, "På Tempelhofer Feld och i riksbyggarens rike. Gustaf Hellströms resereportage från Tyskland och Sovjetunionen", i *Det var ingen tjusande idyll. Gustaf Hellström och hans tid*.

³⁶ Se vidare i den text av Rothstein som nämns i föregående not.

dugt att sätta på första sidan; han hade med andra ord aldrig kommit med nyheter. Mot denna snäva skråsynpunkt framförde Hellström i en insändare i Dagens Nyheter den 22 november 1952 att det mellan honom och Dagens Nyheter aldrig existerade någon annan överenskommelse än att han skulle sända artiklar om vad han själv fann intressant. Det hade aldrig väckts förslag om någon annan form av medarbetarskap, annat än att han vid krigsutbrottet 1914 skulle skicka några telegram om stämningen i Paris.

Svaret kan föras mycket längre. Under de första åren hände det flera gånger – antagligen mest genom den nyckfullhet som då bestämde vad som hamnade på första sidan – att artiklar av Hellström var placerade där. Att hans Parisbrev – till exempel reportagen från fronten – inte sattes på första sidan kan lugnt sägas ha varit ett misstag av redaktionsledningen. Å andra sidan kan den inte klandras, för det var under kriget inte alls kutym att ge utlandsreportage av den karaktären en sådan placering. Där stod – förutom inlandsnyheter om ransonerings-, handelsförhandlingar och sådant – mest korta byråtelegram om kriget. Det var lättare för den torraste högkvarterskommuniké att komma in på första sidan än för det livfullaste frontreportage.

Dessutom ska det stå något värdefullt inne i tidningen också. Gustaf Hellströms medarbetarskap i Dagens Nyheter hör – var det än råkade brytas in om nätterna – till det största i den svenska journalistiken.

Jan Olof Olsson

BLM, oktober 1954 Årg. 23, Nr 8

Anton Karlgren (1882-1973)

Bildkällor: Beyron Carlsson, <http://www.nad.riksarkivet.se/sbl/artikel/16438>, Sv. biogr. lexikon

Oscar Hemberg, <http://www.nad.riksarkivet.se/sbl/artikel/12857>, Sv. biogr. lexikon

Jan Olof Olsson (Jolo) från Wikimedia Commons

Anton Karlgren, <http://www.nad.riksarkivet.se/sbl/artikel/12378>, Sv. biogr. lexikon.

Stellan och Siri Petreus i tredje riket

I romanen I morgon är en skälm (1952) finns ett drygt hundratal sidor som enligt fiktionen är skrivna i terapisyfte av Stellan Petreus själv. Han är intagen på nervhem efter ett sammanbrott, och den tänkta mottagaren – textens ”du” – är hans vän och läkare, psykiatrikern Glückstein, som uppmanat honom att skriva – men ”för fåglarna: ingen roman. Utan enkelt och flärdfritt” (s. 256). Stellan tycks anklaga sig själv för att vara orsaken till hustrun Siris drunkningsolycka (s. 386) och funderar över deras med åren allt mer misslyckade äktenskap. Sprickan mellan dem uppstod första gången i samband med Kreugers självmord 1932 (se s. 291f). Stellan ser Kreuger som en bedragare medan Siri fortfarande beundrar honom och nu ser honom som en missförstådd hjälte. Stellan inser att han och Siri är mycket olika, mycket beroende på hennes ombonade uppväxt i en burgen bruksmiljö. Stellans jämlikhetstankar tycks vara henne främmande.

Hellströms roman skrevs i början av 1950-talet, men när Stellan här nedan skriver om sina och hustruns upplevelser i Hitlers Tyskland 1933 tänks han göra detta någon gång i mitten av trettioåret, troligtvis 1936. Framtiden är alltså fortfarande oviss.

Siris reaktioner i Tyskland kan tänkas avse att spegla en inte helt ovanlig reaktion bland vissa kategorier svenskar. Senare i romanen framstår hon som uttalad nazistsympatisör (exv. s. 349). Uppenbarligen är romanens Siri en rent fiktiv karaktär, även om det finns inslag – exempelvis den burgna bruksortsbakgrunden – som kan påminna om Hellströms egen andra hustru, Carin Waern Frisell.

Några personer som förekommer i texten måste presenteras kort: Staffan är Stellans och Siris nioårige son, som går i skola i England där de är bosatta vid denna tid. Birger är Stellans svärfar, ägaren av Grenhamra bruk. Holger Bumester var Siris första make. Som ung löjtnant hade han under ett år tillhört ett kavalleriregimente i Bayern. Han begick så småningom självmord – efter att ha förlösat större delen av hustruns modersarv på spel och dessutom skaffat sig andra rejäla skulder (s. 299).

Det var på våren året därpå. Jag hade blivit ombedd av chefen att fara till Tyskland på en sex veckor för att söka komma underfund med hur det såg ut där. Jag skulle resa inkognito, det vill säga inte anteckna mig i hotellets resandeböcker som tidningsman. Jag skulle inte heller skriva några artiklar om vad jag såg eller upplevde förrän jag kom tillbaka till Sverige. Dessa så kallade försiktighetsmått kunde tyckas ha varit onödiga och var det förmodligen också. Men jag hade stått på Auswärtiges svarta lista under världskriget för mina ententevänliga skrivelser och blivit vägrad inresetillstånd till Tyskland 1917. Säkerligen var allt detta glömt våren 1933. Men under exceptionella tider kan man aldrig vara bergfast säker på att inte bli trakasserad om man är tidningsman. Jag skulle också så

mycket som möjligt undvika svenska officiella myndigheter för att legationen senare med gott samvete kunde svara att den ingenting kände till om min tyska resa, i händelse mina artiklar skulle väcka uppmärksamhet på Blasieholmen. I stället fick jag genom chefen för Times' utrikesavdelning alla tänkbara möjligheter till kontakt med dess många representanter i Tyskland, och en amerikansk kamrat gav mig ett öppet rekommendationsbrev till en massa av sina kolleger. Jag var alltså väl ekiperad.

För att ge resan ytterligare ett sken av vanlig turisttripp föreslog jag Siri att följa med. Hon var ögonblickligen med på galoppen. Hon var alltid pigg på resor. Och nu föreställde hon sig att denna skulle bli ett äventyr. Hon hade dessutom en barndomsväninna i Berlin som var gift med en tysk som Birger hade något slags affärer med. Vi skickade hem Staffan med en bekant svensk familj. Fastän han nu var stora karlen – nära nio år – hade moster Anna insisterat på att möta honom vid betongkajen i Götet.

När vi själva lämnade England på kvällen den 29 april hade cupfinalen mellan England och Skottland spelats på Wembley. Hundratusentals människor hade strömmat till Westend. Piccadilly Circus var fullpackad med tusentals rosettprydda, leksakstrumpetblåsande och harskramlande människor som skrattande trängdes om varandra i hopp om att komma in till något av de överfyllda teställena och barerna. Det var ungdomar ur arbetar- och lägre medelklassen som slog sig lösa i en engelskt självdisciplinerad karnevalsstämning.

Dagen därpå: söndag i Holland. Sol, vita, ulliga, lata moln, försommar, blommande fruktträd, idisslande svart- och vitbrokiga kor, tunnland med trädgårdssodlingar, unga, bastant påklädda män och kvinnor som calvinistiskt sedsamt vandrade längs de sömniga kanalerna. Hade tåget stannat och man öppnat kupéfönstret skulle man ha känt den starka luften av fruktsam välmåga från denna genomkultiverade idyll strömma in i kupén, söt och sövande. Man skulle antagligen efter en stund till och med ha gäspat käken ur led inför denna färgrika lapptäcksdåsighet – för att så småningom slumra in under täcket. Jag kom att tänka på en holländsk vän i USA som utvandrat dit för att komma till ett land där man kunde gå på dass utan att hela trakten visste om det. Jag började förstå honom. Men kanalerna, deras höjd över åkrar, ängar och trädgårdsfält berättade i all sin slöa söndagsvila en imponerande historia om seklers idoghet och frasfria heroism.

Vid sex, halvsjutiden på morgonen den första maj kröp Vlissingen-expressen in genom Berlins västra förstäder. Tåget hade under natten fört oss in i ett annat klimat. Solen sken från en molnfri, blåvit himmel. Men atmosfären var kyligare, luften klarare, hårdare, alla konturer skarpare, utan den mjukhet och de nyanser som havsluften sveper kring hus och träd i en slöja av hemlighetsfullhet.

Frukosten var undanstökad i de små matrummen och köken som man gled förbi. Hakkorset hängde utanför varje hus. Far satt vid fönstret i skjortärmarna och hade tänt sin pipa. Mor i köksförkläde dukade av frukostbordet. Nere på

gatorna tågade utkanternas skolbarn in mot centrum, Horst Wesselsjungande, med fanor i täten. Militärt myndiga magistrar – man hade väl varit fältväbel i kriget! – och kristendomslektionsallvarliga lärarinnor marscherade i spetsen, magistrarna med söndagspromenadkäppen som taktpinne. Det var dessa barn som ett par år senare skulle bilda de första fanatiska årsklasserna i Hitlerjugend. *Nu* påminde deras bleka förstadsansikten mest om ett barntåg i en katolsk religiös procession, litet undrande, med ett försök att överrösta blygheten och osäkerheten med taktfast stampande och skrikiga röster. Men samtidigt högtidliga, halvt medvetna om att de uppträdde som statister i ett viktigt historiskt skådespel.

[---]

Och så till sist, på kvällen, dagens klimax: Tempelhoferfeld.

Ett par amerikaner – de tillhör ju, som du kanske vet, en nation som inte är alldeles bortkommen när det gäller jättedemonstrationer och mammutprocessioner – varnade mig på eftermiddagen för att ta min hustru med mig dit, såvida jag inte önskade bli änkling. Men jag hade redan på morgonen, när vi tog in på Kaiserhof, köpt två logebiljetter för ockerpris till Tempelhof. Och man vill ju gärna ha valuta för sina pengar. Jag måste under alla omständigheter fara dit ut. Och när Siri vilat ett par timmar på eftermiddagen var också hon pigg på att följa med. En sådan demonstration som kvällens skulle – fortfarande enligt amerikanerna – bli the biggest in the world hittills: över en och en halv miljon människor församlade på flygfältet.

[---]

Vi hade fått våra platser i en loge inte långt från Hitler och hans drabanter. Under tre kvarts timme lyssnade jag till hans fem kvart långa tal. Hans stämma skrällde i ens trumhinnor. (Han hade ännu inte lärt sig den nyanseringskonst som han på senare tid lagt sig till med.) Rösten var sprucken, hes, omusikalisk, monoton i sitt patetiskt uppskruvade läge, öronskärande, både ackustiskt och psykiskt pinsam, som rösten hos en månadsrasande som sluppit ur en madrasserad cell. Det låg över den någonting av på samma gång Himmelstoss, hänsynslöst lögnaktig demagog och djävulsutdrivande amerikansk väckelsepredikant. Budskapet som den till sprickningsgränsen stegrade stämman bar fram bestod också av en treenighet av dessa element: en utläggning av ett exercisreglemente, en revolutionsteori och en religiös politisk frälsningsplan av det slag som ännu inte fått benämningen ideologi. Jag tänkte på en annan stor demagog och hans ofta geniala förmåga att tjusa, charmera, indignera, roa, fascinera och – ofta – övertyga sina åhörare: Lloyd George. Hitler skrek till en församling troende och redan bergfast övertygade. Jag hade svårt att tänka mig hur denne man och hans förkunnelse skulle kunna annat än göra den tvivlande allvarligt betänksam och den icke troende fullt förvissad om riktigheten i hans otro. Styrkan, den sprängfärdiga styrkan i hans patos kunde man inte tvivla på. Det var äkta,

ohyggligt äkta. Det var en besatts patos, lidelsen hos en dansande dervisch. Men det var ett patos som trollband en och en halv miljon människor. Dessa folkmassor, andaktsfulla, spánt lyssnande, orörliga, stod som om den lilla skrikige mannen gjutit en helig anda över dem, en anda av eld, stolthet och hat. Så stilla var det i denna jättegemenskap att man under pauserna, då den längst bort belägna högtalaren slutat att ge eko, bokstavligen kunde ha hört en knappnål falla till marken. Inte en hostning, inte ens en tillstymmelse till nysning. Bara då och då miljoner uppsträckta händer och ett Heil, Heil, Heil! som ett enda brusande a-a-a-men.

Och så, som avslutning militärmarscher och fyrverkerier. Trommelfeuer, dunder och brak, eldregn och stjärnfall. Som om guden hört sin smordes böner och från sin himmel sänt tecken och under i skyn för att visa sitt folk sitt välbehag.

Men då hade jag redan för en halvtimme sen lämnat logen. Jag hade blivit illamående och gått ned bakom logeraden där jag väntade på Siri som stannade kvar till dess det sista stjärnfallet slocknat. Jag var grundskakad. Jag upprepade för mig själv: "Jag har ju ingenting med detta att göra. Det här är tyskarnas sak." Jag var enbart observatör. Eller borde ha varit det. Men det fantastiskt grandiosa i den skrikande besattheten och den djupa tystnaden, det explosionsmättade i dem båda övertygade mig mot min vilja att inte bara jag själv upplevt någonting som jag hittills inte trott vara möjligt utan också någonting alldeles nytt i världen, någonting långt bortom allt förnuft – nationalismen som blivit inte bara chauvinism utan religion. Bara tjugofyra timmar tidigare hade jag sett Westend i folkfest. Två dygn senare hade jag varit vittne till en annan folkfest. Det kändes som att ha förflyttats till en annan planet. Men var det verkligen en annan planet? Var inte detta antiintellektualismens kulmen? Högre eller rättare lägre och djupare kunde den inte nå. Här hade de senaste fyra, fem årtiondenas underminering av förnuftet samlats till ett osmält sammelsurium: Nietzsches övermänniska, Bergsons elan vital och skapande utveckling, William James' pragmatiska sanningskriterium, Chestertons och andra konvertiters förlossande paradox, de moderna sociologernas masspsykologi – allt detta som gjort världskriget möjligt, här dök det upp på nytt i hundrafaldig skala, utspytt ur munnen på en mindervärdesbelastad f. d. vicekorpral. Och detta osmälta sammelsurium, denna brännande djävulsdryck svaldes av dessa folkmassor som Guds ord, som den enda, slutgiltiga sanningen. Det steg plötsligt upp inom mig ett kväljande förakt för människorna. Inte som individer, men som massa. Fy fan!

Siri och jag trampade den långa vägen tillbaka till hotellet, medan den ena kolonnen efter den andra hann upp oss och marscherade förbi. Fotsvetten steg som en ånga ur deras stövelskaft. Vi växlade inte många ord: bleckmusiken, Horst Wessel och trängseln på trottoarerna gjorde ett något så när sammanhängande samtal omöjligt.

Jag frågade henne:

– Vad tyckte du?

Hon svarade:

– Underbart.

– Jag tyckte det var vedervärdigt.

– Det är det besynnerliga med dig att du aldrig kan bli gripen av något verkligt mäktigt och överväldigande.

[---]

Jag hade stämt möte med en amerikan på hans redaktion vid Unter den Linden morgonen därpå klockan nio. Han höll på med ett telefonsamtal när jag kom in i hans rum och sträckte upp vänstra handen till tecken på att jag skulle slå mig ner. Plötsligt skrek han till i luren: "Låt bli att lyssna på samtalet, annars skickar jag ambassaden på er!" När han till sist lade ner luren, såg han på mig och rev sig i sitt eldröda hår:

– Hitler har i dag på morronen besatt alla fackföreningscentraler i hela tyska riket och lagt beslag på deras kassor. Två fackföreningsbossar blev "illamående" vid häktningen. Det vill med andra ord säga att de fått nazimassage. Hela tyska socialdemokratien är slagen sönder och samman! På ett par morgontimmar ! Det kan man kalla en kraftig måndagsbaksmälla!

Jag frågade:

– Men tror ni verkligen att ett så välorganiserat parti som de tyska sossarna kommer att finna sig i en så summarisk behandling utan motstånd? En konrevolution ...

Han svarade:

– Revolution i helvete!

*

Jag ska inte trötta dig med flera beskrivningar av våra upplevelser under dessa veckor. Jag har inga nya drag att komma med. Jag träffade en hel del människor och fick genom dem de upplysningar som jag önskade. Jag var med då fyratusen studenter tände ett jättebål av Tysklands bästa litteratur. (Tänk dig en svensk studentkår under hurrarop sätta eld på Tegnér, Geijer, Jonas Love, Rydberg, Fröding och så vidare!) Jag träffade åtskilliga judar. Jag lyckades få tillträde till ett koncentrationsläger. Jag hade ett samtal med gauleitern Heines, guldhårig, pomaderad, sminkad, läppstift, Fehmemördare, före detta straffånge, framstående pederast – vilket inte ville säga så lite i den samlingen! – omgiven av sin stab av unga män ur den schlesiska högadeln. (Året därpå mördades han i sin säng av Hitlers bödlar under "de långa knivarnas natt". Han hade sin chaufför med sig i sängen.)

Allt detta hör visserligen till utvecklingen av historien i förhållandet mellan Siri och mig. Men i stället för att gå in på detaljer ska jag hålla mig till huvudlinjerna. En episod bland många andra måste jag emellertid plåga dig med, därför att den gjorde klart för mig den situation vi råkat in i.

Jag sökte i München upp en jude som jag fått anvisning på och som av vissa skäl inte kunde neka att ta mot mig. Vi hade gemensamma engelska vänner, och jag skulle framföra en muntlig hälsning från en av dem. Mannen i fråga innehade en gammal och mycket känd bankirfirma. Då jag en förmiddag sökte honom på hans bank satt han i sammanträde. Man bad mig vara välkommen på hans privata kontor vid tretiden då vi skulle kunna talas vid i lugn och ro. Det lät lovande. Jag kom tillbaka på utsatt tid och fördes in i hans kontor. Vid det stora skrivbordet satt en ung, elegant, civilklädd herre med en glasbit i högra ögat. Han reste sig från stolen som en frilöst stålfjäder, slog klackarna samman, presenterade sig som Ritter von Bast och bad mig slå mig ner i en länstol vid ett bord framför spiseln. Bankiren var tyvärr upptagen just nu, men han skulle infinna sig om några minuter. Rittern bjöd mig på en cigarrett ur sitt guldfodral och strök eld på en tändsticka som han ceremoniöst överräckte. När jag tänt cigarretten och satt mig till rätta igen i stolen började Rittern att på stående fot ge mig en lektion i nazismens välsignelser. Jag kände mig en smula omtumlad i hjärnan under hans smattrande predikan. Vad var det för en figur? Vad hade han här att göra? Eller hade jag kommit till fel bankir? Plötsligt avbröt han sin svada och frågade:

– Min herre kommer från England?

– Ja.

– Vad säger de om oss?

Jag svarade att Tyskland genom judeförföljelserna totalt förstört den goodwill det haft i England. Han stod tyst en lång stund och sa, medan han slog av askan på sin cigarrett:

– Ja, det var ett misstag!

Jag lyckades pressa fram ett leende till svar. Jag tänkte: Aha, har man redan kommit underfund med det ... Misstag ... Pogromerna var alltså inte förkastliga ur humanitär synpunkt utan av rent utrikespolitiska skäl ... Nå, huvudsaken var att Hitler upphörde med dem. Sedan fick hans motiv vara vilka som helst.

Jag sa:

– Jag är fullt och fast övertygad om att det är ett *mycket* stort misstag.

Det blev tyst.

Han gick fram och tillbaka ett par slag över den tjocka mattan. Dörren öppnades. Bankiren kom in. En femtio års man med på samma gång utpräglade och förfinade judiska drag. Det låg en nervös glädje och en spelad uppsluppenhet över hans uppträdande som inte ens den som såg honom för första gången kunde undgå att lägga märke till. Han verkade som en morfinist fem minuter efter en spruta. Han var skojfriskt debonair och pratsam.

Det förvånade mig att Rittern inte lämnade oss ensamma. Han gick tillbaka till skrivbordet, medan vi slog oss till ro i fåtöljerna framför spiseln och talade om våra gemensamma vänner. Han gjorde sig inte något sken av att utföra något arbete vid skrivbordet. Han satt och lekte med en silverbeslagen papperskniv. Sedan bankiren och jag stökat undan samtalet om vännerna ansåg jag tiden vara

inne att komma från sounds to things. Jag gjorde några frågor, tämligen harmlösa till en början. Men bankiren svarade på dem med tvekan, medan han gav Rittern en blick och vädjade till honom: "Nicht wahr, Herr Doktor?" Rittern nickade gillande, utan att lägga sig i konversationen. Efter en stund beslöt jag att gå mera bröstgäns fram, inte därför att jag hoppades få de upplysningar jag önskade, utan bara för att söka få en klarare uppfattning om vilken roll Rittern spelade under denna sällsamma intervju. Det dröjde inte länge förrän jag förstod att han satt där som nazistisk övervakare (jag hade hört rykten i Berlin om att sådana fanns överallt), och att bankiren var fånge i sin egen tvåhundra år gamla bankirfirma. Jag fick senare på dagen min uppfattning bekräftad från två olika håll. När jag reste mig upp och tackade för hans älskvärdhet, frågade han mig om inte min hustru och jag ville göra honom den stora äran att äta lunch hos honom dagen därpå. Jag tackade ja. Bankiren vände sig till Rittern och utbad sig äran att också få se honom som gäst vid sitt bord. Också Rittern tackade ja. Min förhoppning att äntligen komma på tu man hand med bankiren hade slagit slint. Han var fånge också i sitt eget hem. Men samtidigt var jag lika nyfiken på hans lunch som en adertonåring inför det första besöket på ett nattkafé.

Det blev en utsökt, mycket stel och ceremoniös måltid i ett utsökt ungarlskem med gamla möbler, antikviteter, dyrbart porslin, familjeporträtt och modern fransk konst.

Bankiren förde Siri till bordet. Vid hennes andra sida satt Ritter von Bast placerad, så att inte ett ord som växlades mellan henne och värden skulle kunna undgå honom. Själv var jag parkerad mellan en general som spelat en framstående roll vid en av Münchenkupperna, en Ritter von Klapp, och en baron, före detta högre ämbetsman i det avskaffade bajerska Auswärtiges. Det var presentationer med mycket klacksammanslagning, kyssande på hand och Gnädige Frau. Tonen var den korrekt chevalereskt militära. Det talades litet om Sverige och gamla tyska kakelugnar. (Värden hade ett praktfullt exemplar i matsalen.) Till slut fastnade konversationen definitivt i en jämförelse mellan tysk militarism och engelsk puritanism och deras välsignelsebringande inflytande på de två nationernas öden. Jag hade en invändning att komma med i fråga om England. Det var elizabethanerna som grundat dess storhet. Och de kunde väl knappast beskyllas för puritanism. Stämningen var emellertid god. Hitlers namn nämndes inte, såvitt jag kan erinra mig. Värden såg i slutet av lunchen ut som om en stor sten fallit från hans hjärta. Nu var bara kaffet kvar. Och sen var det hela över.

Kaffet serverades vid bordet. Siri tog upp sitt cigarrettfodral. Generalen såg på det och sade:

Gnädige Frau, erstatten Sie?

Hon räckte honom den tyska officerskartuschen³⁷ tvärs över bordet – de satt mitt emot varandra.

³⁷ En kartusch var en med regementets vapen vackert dekorerad liten väska eller etui (utförd i metall eller hårt läder). Den användes av kavallerister som behållare för ammunition. Holger

– Aber – – – gnädige Frau, das ist ja ein Kartusch von meinem alten Regiment.

– Ja, svarade Siri och berättade hur den kommit i hennes ägo. Hon hoppades också att generalen inte skulle tycka att hon vanhelgat den genom att använda den som cigarrettfodral.

Generalen öppnade locket och läste de ingraverade namnen på insidan.

– Mein Namen ist ja da! Gott im Himmel.

Jo, han kom ihåg Bumester! "Strammer Kerl, braver Soldat, ausgezeichnete Kavallerist!"

Jo då, han kom ihåg honom mycket väl. Han beklagade hans död. (Därvid glömmande min närvaro.) Han mindes mer och mer från det året och den tiden: då var det tyska riket stort och mäktigt och den tyska officeren inte bara världens främste utan också det tyska folkets moraliska uppfostrare. De senaste skändliga femton åren hade till fullaste evidens visat hur det gick med tysk moral utan en stark armé som folket kunde se upp till.

Han utbad sig äran att få inbjuda Siri till middag. Han skulle försöka trumpeta samman några alte Kameraden som ännu fanns kvar i livet från den tiden. Tyvärr måste hon – vi! – tacka nej. Vi skulle ge oss iväg dagen därpå. Men hon var överväldigad. Hennes kinder hade fått hög färg inte bara av Moseln. Hon var djupt rörd. När vi gick tillbaka till hotellet var hon tyst. Det var som om hon hade låst sig själv inne. Jag ville inte knacka på dörren. Jag tyckte mig börja förstå. Generalen hade slutgiltigt tryckt glorian stadigt ner på Bumesters skalliga huvud. Det var en Ehrenrettung erster Klasse.

Först efter en stund sa hon:

– Där ser du att judar är tolererade i de allra högsta nazistkretsar! Det är bara de skumma individerna som man vill få bukt med.

– Anledningen till att den här juden tolereras är den att hans bankirfirma i långliga tider haft hand om de stora bayerska godsägarnas affärer. De kan inte vara utan honom. Inte ännu så länge. Men hans tid kommer. Såvida han inte räddar sig utomlands innan dess.

– Hur vet du det?

– Den engelska generalkonsuln talade om det för mig när jag var uppe hos honom före lunchen.

(Ur Gustaf Hellström, *I morgon är en skälm* (1952), s. 323–325; 328–332; 334–40)

Bumester hade fått kartuschen som minnesgåva av de övriga officerarna vid sin avfärd från regementet.

Hellström-Nytt...

Ytterligare några litterära skyltar hoppas Sällskapet kunna sätta upp efter sommaren. Aktuella namn i denna omgång är Birgitta Trotzig, Karl Oskar Hammarlund, Eva Ström och Olle Hammarlund.

Gustaf Hellström i tredje riket. Vittnesmål från Hitlers nya Tyskland blir den första boken i Sällskapets efterlängttade skriftserie. Boken innehåller Hellströms reportage från maj 1933, som samma sommar publicerades av Bonniers i boken *Det tredje riket. Från Hitlerkupp till folkenighet*. Redaktörerna Sigurd Rothstein och Lennart Leopold har skrivit kommentarer och förklaringar till Hellströms texter och dessutom var sin inledande essä. Sällskapet kommer att sälja boken vid bokbord och på medlemsmöten, men boken kan också köpas eller beställas i bokhandeln som vanligt eller från förlaget: <http://shop.books-on-demand.com/>

Sällskapet deltar som vanligt vid **bokfestivalen i Kristianstad** lördagen den 7 september med bokbord och program. I Regionmuseets hörsal klockan 12.00 kommer Sigurd Rothstein och Lennart Leopold att presentera den nya boken.

Sällskapet kommer att vara representerat vid **Bokmässan i Göteborg** alla dagar. Lördagen den 28 september klockan 9.30 kommer Lennart Leopold att tala på **De litterära sällskapens scen** under rubriken **"Gustaf Hellström – författare och utrikeskorrespondent"**.

På **höstmötet söndagen den 20 oktober** (15.00) avser styrelsen att presentera och inbjuda till resonemang kring sällskapets pågående och framtida projekt.

Temat för Högskolan Kristianstads och Folkuniversitetets föreläsningsserie **Tal Text Tanke** anknyter i höst till skyltprojektets tema **Det litterära Kristianstad**. Alla föreläsningarna hålls i **Regionmuseets hörsal** och börjar **18.30**. Inträdet är gratis, och alla intresserade är välkomna:

Tisdagen den 8 oktober

Eva Ström: "Staden och världen. Några tankar kring Birgitta Trotzigs författarskap"

Tisdagen den 29 oktober

Paul Tenngart: "Paul Andersson – autodidakt och romantiker"

Tisdagen den 26 november

Håkan Sandgren: "Albert Henning – Vattenrikets lyriker"

Styrelsen

För livets alla skeden...

Vi vill vara en vän för livet. Både i med- och motgång. Därför har vi egna specialister inom företag, aktiehandel, juridik, försäkring och Private Banking som kan hjälpa dig genom livets alla skeden.

Välkommen till en bank för livet!

Gustaf Hellström-sällskapet är ett ideologiskt fristående sällskap, som verkar för att lyfta fram Gustaf Hellströms litterära författarskap och journalistik. Sällskapet har sitt säte i Kristianstad.

Adress: c/o Lennart Leopold, Floravägen 74, 291 43 Kristianstad.

Mailadress: lennart.leopold@hkr.se

Hemsidans adress: www.gustafhellstrom.se

Styrelse: Disa Lundgren, ordförande; Håkan Sandgren, vice ordförande; Roland Persson, kassör; Kerstin Sjögren Fleischer, sekreterare; Bengt Granstrand, vice sekreterare; Lennart Leopold, Sigurd Rothstein och Anders Tell, ledamöter.

Hedersmedlemmar: Christina Hamrin, Hans Holmberg och Daniel Soutine.

Ständigt medlemskap: *Kristianstadsbladet*

Medlemsblad, redaktör: Lennart Leopold

Hemsida, redaktör: Lennart Leopold

Medlemsavgift från och med 2013: 125 kronor för enskild medlem, 50 kronor för familjemedlem. Engångsavgift för ständigt medlemskap är 2000 kronor. Medlemsavgiften betalas på **bankgiro 5584-8147**. Glöm inte att skriva ditt namn och adress!

Sponsorer: Sparbanken 1826 och Kristianstad Bokhandel